

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
უნივერსიტეტი

ეკონომიკისა და ბიზნესის ფაკულტეტი
ეკონომიკის დეპარტამენტი

გულადი თხილაიშვილი

პროდუქციის წარმოებისა და ექსპორტის განვითარების
ძირითადი მიმართულებები აჭარის ავტონომიური
რესპუბლიკის აგრარულ სექტორში

სპეციალობა: ეკონომიკა

ავტორეფერატი

წარმოდგენილია ეკონომიკის დოქტორის აკადემიური
ხარისხის მოსაპოვებლად

ბათუმი 2017

ნაშრომი შესრულებულია ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ეკონომიკისა და ბიზნესის ფაკულტეტის ეკონომიკის დეპარტამენტში.

სამეცნიერო ხელმძღვანელები:

დავით ქათამაძე - ეკონომიკის მეცნიერებათა კანდიდატი, ბსუ-ს ასოცირებული პროფესორი.

რეზო ჯაბნიძე - სოფლის მეურნეობის მეცნიერებათა დოქტორი, ბსუ-ს პროფესორი, საქართველოს სოფლის მეურნეობის მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი.

უცხოელი შემფასებლები:

კარმენ ნასტაზა- ეკონომიკის დოქტორი, პროფესორი.
რუმინეთის სუჩავას სტეფან კელ მარეს უნივერსიტეტი.

ნატალია ვდოვენკო - ეკონომიკის მეცნიერებათა დოქტორი,
უკრაინის ბუნებისა და გარემოს
დაცვის ეროვნული უნივერსიტეტის პროფესორი,
გლობალური ეკონომიკის კათედრის გამგე.

შემფასებლები:

პაატა კოდუაშვილი - ეკონომიკის მეცნიერებათა დოქტორი, საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის ბიზნეს-ინჟინერინგის ფაკულტეტის პროფესორი, საქართველოს სოფლის მეურნეობის მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი.

ემზარ ჯულაყიძე - ეკონომიკის მეცნიერებათა კანდიდატი, აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ბიზნესის ადმინისტრირების დეპარტამენტის პროფესორი.

ია მესხიძე - ბიზნესის მართვის დოქტორი, შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი.

სადოქტორო ნაშრომის დაცვა შედგება **2017 წლის 18 ნოემბერს, 12:00 საათზე** ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ეკონომიკისა და ბიზნესის ფაკულტეტის სადისერტაციო საბჭოს მიერ შექმნილ სადისერტაციო კომისიის სხდომაზე.

მისამართი: ქ. ბათუმი, ნინოშვილის ქ. N35/32. აუდიტორია №430

სადისერტაციო ნაშრომის გაცნობა შესაძლებელია ბათუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ილია ჭავჭავაძის ბიბლიოთეკასა და ამავე უნივერსიტეტის ვებ-გვერდზე (www.bsu.edu.ge)

სადისერტაციო საბჭოს მდივანი
ბიზნესის მართვის დოქტორი,
ასისტენტ-პროფესორი:

ლეილა ცეცხლაძე

შესავალი

თემის აქტუალობა: თანამედროვე გლობალიზაციის პირობებში საქართველოს აგრარული ბაზარი გლობალური ბაზრის ფორმირების პროცესის შემადგენელი ნაწილი რომ გახდეს, აუცილებელია სოფლის მეურნეობის პროდუქტების წარმოების ამ პროცესთან შესაბამისობის უზრუნველყოფა. საამისოდ, ქართულ აგრარულ საწარმოებს მათ ხელთ არსებული, რესურსული პოტენციალის ამოქმედებისა და დამატებითი რესურსების მოზიდვის საშუალება უნდა მიეცეთ, ეს შიგა სასურსათო ბაზარზე მათ პოზიციებს გააძლიერებს და მსოფლიო სასურსათო ბაზრის ფორმირებაშიც ჩართავს. საქართველოს სოფლის მეურნეობის ცალკეული დარგების განვითარება შიგა ბაზრის მოთხოვნებს ჯერჯერობითვერ აკმაყოფილებს, არსებული პოტენციალის რაციონალურად გამოყენების შემთხვევაში კი, ამ პრობლემის მოგვარებაცადა საექსპორტო წარმოების განვითარებაცაა შესაძლებელი.

საკითხის აქტუალობა იმითაცაა განპირობებული, რომ ქვეყანათა შორისი სავაჭრო ურთიერთობების დარეგულირების სრულყოფა, ვაჭრობის მსოფლიო ორგანიზაციის უმნიშვნელოვანეს ამოცანას წარმოადგენს, რადგან იგი ეკონომიკის გლობალიზაციისა და მასში მიმდინარე მოვლენების სწრაფ ცვალებადობას, ქვეყნებს შორის ეკონომიკური კავშირებისა და ინტეგრაციული პროცესების გაძლიერებას ითვალისწინებს. შედეგად, ამა თუ იმ ქვეყანაში ობიექტური აუცილებლობა იმისათვის იქმნება, რომ აგრარული სფეროს სამეურნეო სუბიექტების საექსპორტო საქმიანობის პერმანენტული სრულყოფა და მიმდინარე პროცესებთან შესაბამისობაში მოყვანა მოხდეს.

საკვლევი თემის აქტუალობა, საქართველოს აგრარული სექტორის საექსპორტო საქმიანობითდინტერესებასთან დაკავშირებულმა ამ მოსაზრებამ განაპირობა.

საბაზრო ურთიერთობათა ფორმირება განსაკუთრებული სირთულით სოფლის მეურნეობაში ხასიათდება, მისი რეფორმა ორი მიმართულებით განხორციელდა:

1. სასოფლო-სამეურნეო დანიშნულების მიწების პრივატიზაცია;

2. სასოფლო-სამეურნეო საწარმოთა არსებული ორგანიზაციული ფორმების რეორგანიზაცია-რესტრუქტურისაცია.

აჭარის სოფლის მეურნეობა დღეს ახალი გამოწვევების წინაშე დგას. ჩნდება კითხვა, თუ რა ახალი როლი უნდა შეასრულოს რეგიონის ეკონომიკაში სოფლის მეურნეობამ. საკითხი ეხება იმას, თუ რა პოტენციალი გააჩნია აღნიშნულ სფეროს, აქვს თუ არა შეფარდებითი სავაჭრო უპირატესობები სოფლად წარმოებულ პროდუქციას და უნდა მიექცეს თუ არა მას განსაკუთრებული ყურადღება ადგილობრივი მოთხოვნილებისა და საექსპორტო ბაზრების დასაკმაყოფილებლად.

საქართველო დღეს უფრო მეტ იმპორტირებულ სასურსათო პროდუქციას მოიხმარს, ვიდრე აწარმოებს. აქედან გამომდინარე, გასარკვევია რა ადგილს იკავებს ეს სფერო საქართველოს დარგობრივ სტრუქტურაში, ღირს თუ არა მასზე პოლიტიკის აქცენტირება (სოფლის მეურნეობის პრიორიტეტულ დარგად აღიარება).

წინა წლებთან შედარებით, დღეს აჭარაში სოფლის მეურნეობა სწრაფი ტემპით ვითარდება, მაგრამ მცირე ზომის ფერმერული მეურნეობები ვერ უზრუნველყოფს მაღალეფექტიანობას. ისინი აწყდებიან სრულიად განსხვავებულ წინააღმდეგობებს, დაწყებული ბაზარზე იმპორტიორების მიერ დაბალფასიანი პროდუქციის შემოტანით, დამთავრებული სოფლის მეურნეობის განუვითარებელი ინფრასტრუქტურით, დაბალი კვალიფიკაციით, ტექნოლოგიებისა და სხვადასხვა რესურსების ნაკლებობით, კერძო და სახელმწიფო სტრუქტურების მოუწყობლობით და იმ გაურკვევლობით, რაც სოფლის მეურნეობის როლს უკავშირდება საქართველოს სტრატეგიულ განვითარებაში.

ჩვენ ქვეყანაში, კონკრეტულად კი აჭარის რეგიონში, სასურსათო ბაზრის დღევანდელი მდგომარეობა და საგარეო ვაჭრობის ბალანსის მნიშვნელოვანი დეფიციტი (რომელიც არსებითად სურსათის იმპორტითაა განპირობებული) იმის გარდა, რომ ვერ უზრუნველყოფს აუცილებელი ფიზიოლოგიური ნორმებით მოსახლეობის

სურსათით უზრუნველყოფას, პრაქტიკულად, მსოფლიო ეკონომიკაში გამორიცხავს ქვეყნის შემდგომ ინტეგრირებას, აქედან გამომდინარე, პრობლემის გადაჭრა ფრიად აქტუალურია.

აჭარის–ის აგრარულ სექტორში პროდუქციის წარმოებისა და ექსპორტის განვითარებით, პრობლემების გადაწყვეტა შესაძლებელია მხოლოდ და მხოლოდ სასოფლო-სამეურნეო საწარმოთა ორგანიზაციულ-სამართლებრივი ფორმების სწორად მოწყობით, მათი სამეწარმეო საქმიანობისათვის ხელშემწყობი გარემო–პირობების შექმნითა და მათი საწარმოო პოტენციალის ეფექტიანი გამოყენებით.

ნაშრომის კვლევის მიზანი: კვლევის მიზანია პროდუქციის წარმოებისა და ექსპორტის განვითარების ძირითადი მიმართულების განსაზღვრა. აჭარის –ის აგრარული სექტორის ანალიზი, შეფასება და პროცესების სრულყოფის წინადადებების ჩამოყალიბება/შეთავაზება, რომლებიც ვაჭრობის მსოფლიო ორგანიზაციის (ვმო-ს) შეთანხმებას უნდა შეესაბამებოდეს, ამავდროულად მან მასტიმულირებელი გავლენა უნდა მოახდინოს აგრარული ბიზნესის საექსპორტო საქმიანობაზე.

მიზნის მისაღწევად კვლევის პროცესში განისაზღვრა შემდეგ სახის ამოცანები:

✓ აგრარული წარმოების პროდუქციის ექსპორტ–იმპორტის დინამიკისა და მასზე მოქმედი ფაქტორების განსაზღვრა, აგრარული სექტორის საექსპორტო წარმოების პოტენციალის ამოქმედების რეზერვების გამოვლენა და კლასიფიკაცია;

✓ აგრარული დარგის ექსპორტის განვითარებაზე მასტიმულირებელი ზემოქმედების კუთხით მოქმედი სატარიფო და არასატარიფო მექანიზმების ანალიზი;

✓ აგრარული ფირმის საექსპორტო-საიმპორტო საქმიანობის რეგულირების მექანიზმის სრულყოფის ტენდენციების ექსტრაპოლაცია¹ და ანალიზი;

¹ექსტრაპოლაცია (ლათ)– მოვლენის ერთი ნაწილზე დაკვირვების შედეგად მიღებული დასკვნების მეორე ნაწილზე გავრცელება.

✓ აგრარული ფირმის საექსპორტო-საიმპორტო საქმიანობის რეგულირების მექანიზმის სრულყოფის ტენდენციების ექსტრა-პოლაციადა ანალიზი;

✓ სურსათის ექსპორტის განვითარების კვალობაზე აგრარული ფირმის საექსპორტო ბიზნესის სატარიფო მექანიზმების სრულყოფის რეკომენდაციების შემუშავება;

✓ აგრარული ფირმის საექსპორტო საქმიანობის განვითარების სტიმულირების მოდელის ფორმირება. ექსპორტზე ორიენტირებული აგრარული ფირმის საექსპორტო საქმიანობის ხელშემწყობი სატარიფო და არასატარიფო მეთოდების გამოყენების ოპტიმიზაციის პროცედურული სტრუქტურის ალგორითმის შემუშავება;

კვლევის საგანი და ობიექტი: სადისერტაციო ნაშრომის კვლევის საგანს აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის სოფლის მეურნეობა და მისი აგროსასურსათო სექტორი წარმოადგენს, კვლევის **ობიექტს** კი აჭარის სოფლის მეურნეობაში განხორციელებული რეფორმების შემდგომ შექმნილ საწარმოთა/კოოპერატივთა ფუნქციონირებისა და ინტეგრაციის საექსპორტო პოტენციალი წარმოადგენს, აგრეთვე, აგრარული სექტორის როლის განსაზღვრა, რეგიონალური სასურსათო უსაფრთხოების პრობლემების გადაწყვეტის საქმეში.

თემა აქტუალურია, როგორც მეთოდოლოგიურ ასპექტში შიგა ეროვნულ და საერთაშორისო სასურსათო ბაზრებზე აგრარული ფირმის საბაზრო ქცევის, რეგულირების მექანიზმის და მისი პრაქტიკული ასპექტების კვლევა.

აღნიშნულ საკითხს თანამედროვე ქართველი ეკონომისტები ჯერჯერობით სათანადო ყურადღებას არ აქცევენ, რაც მრავალი მიზეზითაა განპირობებული, მათ შორის ადგილობრივ და საერთაშორისო ბაზრებზე აგრარული სფეროს სუბიექტების შესაძლებლობის პოტენციალზე უფრო დაბალი დონის მონაწილეობა.

კვლევის თეორიული და პრაქტიკული მნიშვნელობა. აგრო სასურსათო სექტორის როლის წარმოჩენისა და ამ სფეროში წარმოებული პროდუქციის ექსპორტის გაზრდის რეკომენდაციების

შემუშავება–შეთავაზება, თეორიული საკითხების შესწავლის მასშტაბის ზრდა აჭარის რეგიონში, აგრო სასურსათო პროდუქციის ექსპორტის სტრატეგიული განვითარების საფუძველი გახდება, ეს ხელს შეუწყობს მოსახლეობის სოციალურ–ეკონომიკური კეთილდღეობის, აგრო სასურსათო პროდუქციაზე არსებული მოთხოვნის დაკმაყოფილების ზრდას, სიღარიბის დონის შემცირებას.

დისერტაციაში წარმოდგენილი წინადადებები და რეკომენდაციები შეიძლება გამოყენებული იქნეს რეგიონის აგრო სასურსათო პროდუქციის წარმოების საექსპორტო სტრატეგიის შესამუშავებლად, რაც ხელს შეუწყობს აგრარული სექტორის განვითარებასა და მოსახლეობის ცხოვრების დონის ამაღლებას.

სადისერტაციო ნაშრომის მეცნიერული სიახლე. კვლევის შედეგად მიღებულ მეცნიერულ სიახლეს წარმოადგენს ის, რომ მასში:

✓ შემუშავებულია აგრარული ფირმების საექსპორტო საქმიანობის ხელშეწყობის ერთიანი მექანიზმი, განზოგადებულია მათი მოტივაციის მეთოდების სრულყოფასთან დაკავშირებული თეორიული და მეთოდოლოგიური ასპექტები;

✓ შემუშავებულია აჭარის აგრარულ სექტორში პროდუქციის წარმოებისა და ექსპორტის განვითარების მიმართულეებების რეალიზაციის ხელშემწყობი რეკომენდაციები, რომელთა გათვალისწინებაც შესაბამისი კომპეტენტური სახელისუფლებო ორგანოების მიერ შექმნის რეგიონის სოფლის მეურნეობის მდგრადი განვითარებისა და მისი საექსპორტო პოტენციალის მაქსიმალურად ამოქმედების წინაპირობებს;

✓ გამოვლენილია აგრარული სექტორის როლი ეროვნული და გლობალური სასურსათო უსაფრთხოების პრობლემების გადაწყვეტის სფეროში, გაანალიზებულია აგრარული სექტორის განვითარების თანამედროვე კონცეფციების გამოყენების შესაძლებლობები საქართველოში;

✓ განსაზღვრულია აჭარის აგრარული სექტორის განვითარების პოტენციალი და მისი მნიშვნელობა საქართველოს სასურსათო

უსაფრთხოების პრობლემის გადაწყვეტაში, დადგენილია აჭარის –ის აგრო სასურსათო პროდუქციის საექსპორტო წარმოების გაფართოების პოტენციალი.

სადისერტაციო ნაშრომის შედეგი: ნაშრომის კვლევის ძირითადი დებულებები და შედეგები 5 სტატიის სახით გამოქვეყნებულია საერთაშორისო კონფერენციების მასალაში, საერთაშორისო რეფერირებად და რეცენზირებად ჟურნალებში.

ნაშრომის მოცულობა და სტრუქტურა. სადისერტაციო ნაშრომის მიზნებმა და ამოცანებმა განსაზღვრა ნაშრომის სტრუქტურა, რომელიც აგებულია ლოგიკური თანმიმდევრობის, ცალკეულ საკითხებს შორის ურთიერთდამოკიდებულების, საკვლევი პრობლემის ღრმა ანალიზის პრინციპებზე.

ნაშრომი მოიცავს 188 ნაბეჭდ გვერდს. იგი შედგება შესავლის, სამი თავის, ცხრა ქვეთავის, დასკვნების, წინადადებების, გამოყენებული (მათ შორის უცხოურ ენაზე) ლიტერატურისა და დანართებისაგან.

ნაშრომის სტრუქტურა:

შესავალი

თავი I. აგრარული სექტორის როლი ეროვნული და გლობალური სასურსათო უსაფრთხოების პრობლემების გადაწყვეტაში

1.1. მსოფლიო აგრარულის სექტორის განვითარების ტენდენციები, სასურსათო ტევადობა, რეალობა და პროგნოზები.

1.2. საქართველოს აგრარული სექტორის თანამედროვე მდგომარეობა და სტრატეგიული მიმართულებები.

1.3. აგრარული სექტორის განვითარების თანამედროვე კონცეფციების ანალიზი და მისი გამოყენების შესაძლებლობები საქართველოში.

თავი II. აჭარის აგრარული სექტორის სოციალურ-ეკონომიკური პოტენციალი და მისი მნიშვნელობა საქართველოს სასურსათო უსაფრთხოების პრობლემის გადაწყვეტაში

2.1. აჭარის აგრარული სექტორის განვითარების ისტორიული ასპექტები.

2.2. აჭარის აგრო სასურსათო პროდუქციის ტენდენციები და სახელმწიფო პრიორიტეტები მიმდინარე ეტაპზე.

2.3. საექსპორტო დანიშნულების პროდუქციის წარმოების გაფართოების პოტენციალი აჭარის აგრარულ სექტორში.

თავი III. აჭარის აგრარული სექტორში ექსპორტზე ორიენტირებული პროდუქციის წარმოების პრობლემები და გაფართოების ძირითადი მიმართულებები

3.1. საექსპორტო პროდუქციის წარმოების სახელმწიფო რეგულირება და საკანონმდებლო ბაზის მიმართულებები.

3.2. საექსპორტო პროდუქციის მწარმოებელი საწარმოების, კოოპერატივების და ფერმერულ მეურნეობათა მატერიალური სტიმულირების სრულყოფის ძირითადი მიმართულებები.

3.3. აჭარის ფერმერულ მეურნეობათა განვითარების პერსპექტივები, წარმოების ოპტიმიზაცია და საექსპორტო ეკონომიკური ეფექტიანობის ამაღლების გზები.

**დასკვნები და წინადადებები
გამოყენებული ლიტერატურა
დანართი**

სადისერტაციო ნაშრომის მოკლე შინაარსი:

ნაშრომის შესავალ ნაწილში დასაბუთებულია საკვლევი თემის აქტუალობა, კვლევის მიზნები, ამოცანები და მეთოდები.

პირველ თავში „აგრარული სექტორის როლი ეროვნული და გლობალური სასურსათო უსაფრთხოების პრობლემების გადაწყვეტში“ საუბარია სოფლის მეურნეობის განვითარების თანამედროვე ეტაპების არსსა და მნიშვნელობაზე.

მრავალი საუკუნის განმავლობაში, მსოფლიოში, აგრარული წარმოება ნატურალური (უმთავრესად ინდივიდუალური) მეურნეობების სახით არსებობდა. ფაქტობრივად დღესაც სწორედ ასეთი ტიპის მეურნეობებს დავუბრუნდით. ცნობილია, რომ ბიზნესის მთავარი მიზანი მოგების მიღებაა, რასაც გლეხის ინტერესები ეწირება - წვრილი, კერძო გლეხური მეურნეობები იძულებით თანხმდებიან კაბალურ პირობებს, რადგანაც, პროდუქციის გადამუშავებისა და გასაღების სფეროში, მათ არ შეუძლიათ კონკურენცია გაუწიონ მსხვილ, მექანიზებულ საწარმოებს.

კორპორაციული ინტეგრაცია მისი გაღრმავების ისეთი ფორმაა, რომლის დროსაც ფირმა-ინტეგრატორი თავის საკუთრებაში ფერმერების აქტივების ნაწილსაც იღებს. ამასთანავე, მათ თავიანთ საკუთრებაში მსხვილი გადამამუშავებელი საწარმოებიც აქვთ. ვერტიკალური ინტეგრაცია საშუალებას იძლევა, რისკის ნაწილი ფერმერების მხრებიდან ფირმა - ინტეგრატორების მხრებზე გადავიტანოთ.

ფერმერულ კოოპერატივებს უმჯობესია სასოფლო - სამეურნეო კოოპერატივები ვუწოდოთ, რადგანაც, თანამედროვე კომერციული ფერმერული მეურნეობებიც ერთიანდებიან მასში. იგი წარმოების ორგანიზაციის ფორმას წარმოადგენს, რომელშიც საერთო-სამეურნეო მიზნების მისაღწევად, ნებაყოფლობით გაერთიანებულნი არიან სასოფლო-სამეურნეო მწარმოებლები. ფერმერულმა კოოპერატივებმა შეიძლება ყველა ფერმერი მოიცვან და ამით მთელი ბაზარი დაიპყრონ. საბაზრო ეკონომიკის პირობებში ეს თითქოს

დაუშვებელია, რადგან სახელმწიფო ებრძვის მონოპოლისტურ ტენდენციებს, მაგრამ კოოპერატივები წარმოადგენენ წვრილი, ოჯახური ბიზნესის გაგრძელებას, რომლებსაც არ შეუძლიათ მონოპოლიური მდგომარეობა დაიჭირონ ბაზარზე.

ზემოთხსენებული საშუალებას არ იძლევა წარმოების კოოპერატიული ფორმის უპირატესობა მთლიანობაში ვამტკიცოთ. კოოპერატივი ხშირად ინვესტიციების ნაკლებობას განიცდის, რადგანაც ისინი წარმოების ორგანიზების ნაკლებად მოძრავ ფორმას წარმოადგენენ, მისი ადაპტირება ბაზრის ცვლილებებისადმი ნელა ხდება. აღსანიშნავია ისიც, რომ სწორედ ეს ფორმა აძლევს საშუალებას ბაზრისაგან იზოლირებულ წვრილ ფერმერებს, საერთო ეკონომიკურ სისტემაში ჩაერთონ. სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივების პირველი და ყველაზე გავრცელებული ფორმა პროდუქციის გასაღების კოოპერატივებია, რომლებიც ფერმერთა პროდუქციის კოლექტიურ გასაღებას უზრუნველყოფენ. ამით მათ საშუალება ეძლევათ, კონკურენცია გაუწიონ ბაზარზე მსხვილ საწარმოებს და გაყიდონ არა ნედლეული, არამედ მზა პროდუქცია, რაც მეტ შემოსავალს იძლევა. კოოპერატივი თავისთავზე იღებს პროდუქციის გადამამუშავებლის ფუნქციასაც.

კიდევ ერთ გავრცელებულ ფორმას მატერიალურ-ტექნიკური მომარაგებისა და მომსახურების კოოპერატივები წარმოადგენს. ფერმერული კოოპერაცია ვერტიკალური ინტეგრაციის უფრო გავრცელებული ფორმაა, ვიდრე აგრო-სამრეწველო ინტეგრაცია. ისეთ ე. წ. “კოოპერატიულ“ ქვეყნებში, როგორცაა: შვედეთი, ნიდერლანდები, დანია და სხვა, რიგი პროდუქტების მიხედვით მათ სარეალიზაციო ბაზრის 100%-მდე, აშშ-ში კი - 30% უკავიათ. ჩვენ ქვეყანაში, სადაც პროდუქციის ძირითადი მწარმოებლები წვრილი ოჯახური, ფერმერული მეურნეობები გახდნენ, ასეთი კოოპერატივების ორგანიზაციის ფართო მასშტაბით განვითარება გარდაუვალია.

კლასიკური თეორიის წარმომადგენლები (ადამ სმიტი და სხვები) ეკონომიკური განვითარების ზრდას განიხილავდნენ, როგორც პროცესს, რომელიც მოითხოვდა წარმოების ფაქტორების

გადანაწილებას დაბალი შრომის მწარმოებლურობით გამორჩეული ტრადიციული სოფლის მეურნეობის სექტორიდან, მაღალტექნოლოგიურ სექტორებში. ამ პერიოდში სოფლის მეურნეობას პასიური როლი ეკისრებოდა და განიხილებოდა, როგორც მოსახლეობის სასურსათო პროდუქტებით უზრუნველყოფის და დასაქმების დარგი.

გარდა ამისა, არსებობდა იმის მოლოდინი, რომ სოფლის მეურნეობის, როგორც განვითარების ტრადიციული დარგის მნიშვნელობა არსებითად შემცირდებოდა იმის მიხედვით, თუ როგორწარმართებოდა ქვეყნის ტრანსფორმაცია საწყისი ტრადიციული ეკონომიკიდან, თანამედროვე ღია, ინტერნაციონალურ, გლობალიზებულ ეკონომიკაში.

კოოპერატივების საქმიანობის სახელმწიფო რეგულირება ძირითადად კონტროლსა და თვალყურის მიდევნებაზე დაიყვანება, თუ რამდენად ზუსტად შეესაბამება მათი საქმიანობა კანონმდებლობასა და თავიანთ წესდებას. მიუხედავად იმისა, რომ ისტორიულად კოოპერაცია დამკვიდრებაში უნდა უმაღლოდეს სახელმწიფოს მხრიდან მისი მხარდაჭერის პოლიტიკას. მთელი რიგი განსხვავებები კოოპერატიული საქმიანობის სახელმწიფო რეგულირებაში შეინიშნება. ამის მაგალითია ევროპული ქვეყნების გამოცდილება, რომელიც დეტალურად განმარტებული და შესწავლილია სადისერტაციო ნაშრომში. მაგალითად:

საფრანგეთში, ევროპის სხვა ქვეყნებთან შედარებით, ტრადიციულად სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივების უფრო მასშტაბური მხარდაჭერის პოლიტიკა ტარდება. თუმცა, სახელმწიფო ერევა მათ საქმიანობაში, რათა უმსხვილესი საგადასახადო და სხვა შეღავათებით არაკეთილსინდისიერმა ადამიანებმა არ ისარგებლონ.

ფინეთში ამის საპირისპიროდ კოოპერატივების სახელმწიფო მხარდაჭერა გაუქმებულია. თანამედროვე პირობებში მინიმალური სახელმწიფო მხარდაჭერით სარგებლობენ სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივები სხვა სკანდინავიურ ქვეყნებში, ნიდერლანდებში, ბელგიასა და აშშ-ში. კოოპერატივების საქმიანობის სახელმწიფო რეგულირების ძირითად და მნიშვნელოვან კომპონენტებს

წარმოადგენენ საგადასახადო შეღავათები, სუბსიდირება და შეღავათიანი კრედიტები.

იტალიაში კოოპერატივები დაარსებიდან 10 წლის განმავლობაში მთლიანად თავისუფლდებიან გადასახადების გადახდისაგან.

გერმანიაში ფერმერთა კოოპერატივებში, რომლებიც სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის წარმოება - გადამუშავება - რეალიზაციით არიან დაკავებული, ფერმერული მეურნეობების მომარაგებითა და საწარმოო მომსახურებით, დასაბეგრ თანხაში არ შედის კოოპერატივების ის ეკონომიკური ოპერაციები, რომლებიც მათ თავიანთ წევრებთან გაახორციელებს.

დანიაში სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატიული საწარმოები კერძო ბიზნესთან შედარებით შემცირებული განაკვეთით იბეგრებიან: 50%-იანი მთლიანი განაკვეთის პირობებში კოოპერატივებისთვის იგი 20%-ს შეადგენს.

ესპანეთში, სადაც საზოგადოებრივი გადასახადის 35%-იანი განაკვეთის პირობებში მხოლოდ 10%-ს იხდიან, ხოლო საკრედიტო კოოპერატივებისთვის იგი 26%-ს შეადგენს, არანაკლებ მნიშვნელოვანი საგადასახადო შეღავათებით სარგებლობენ სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივები. დაბეგვრაში შეღავათების გარდა, სახელმწიფო სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივებს ფინანსურ მხარდაჭერასაც უწევს.

შვედეთში, ნორვეგიასა და ფინეთში ისეთი საკითხები, როგორებიცაა: ფასები სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციაზე, სოფლის მეურნეობაზე გასაწევი საბიუჯეტო ასიგნებების მოცულობები, მცირე წარმოების ხელშეწყობის დონე, ექსპორტის სუბსიდირება ან სხვა მსგავსი საკითხების გადაწყვეტა მთავრობისა და სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივების წარმომადგენელთა შორის მოლაპარაკების შედეგად ხდება.

ევროკავშირი, ერთიანი აგრარული პოლიტიკის გატარებით, ზემოქმედებს ფერმერული კოოპერაციის განვითარებაზე. იგი შეგვიძლია მის წევრ სახელმწიფოთა მიერ კოოპერატიული

პოლიტიკის განმახორციელებ რეგიონულ ინტეგრაციას მივაკუთვნოთ, რომელსაც იგი ამ მიმართულებისათვის მახასიათებელი ზენაციონალური რეგულირების სპეციფიური ფორმით ახორციელებს.

ბალტიის ქვეყნებზე წინამდებარე კვლევაში არჩევანი საქართველოსთან მათი ისტორიული მსგავსებისა და ქვეყნის მასშტაბის გათვალისწინებით გაკეთდა, ვინაიდან ეს სახელმწიფოები სოფლის მეურნეობის კუთხით, საქართველოსთვის ბევრი მიმართულებით წარმატებული რეფორმების მაგალითს წარმოადგენენ.

ლიტვის სოფლის მეურნეობაში დაახ. 227 000 ადამიანი დასაქმებული, რომლებიც მშპ-ს 6%-ს ქმნიან. სასოფლო-სამეურნეო მიწების ფართობი 3.5 მლნ ჰა-ს შეადგენს, საიდანაც სახნავ-სათესი 2.95 მლნ ჰა-ა. ექსპორტის შემადგენელი პროდუქტებია: თევზი, რძე, კარაქი, ყველი და სხვ.

მიზნის მისაღწევად ლიტვამ მალევე გამოაცხადა საყოველთაო პრივატიზაციის პროცესი, რომელიც პირველ ეტაპზე შედარებით არაორგანიზებულად მიმდინარეობდა, თუმცა სწორედ ამ პროცესმა უზრუნველყო საბაზრო ეკონომიკის პრინციპებზე სწრაფი გადასვლის გარდაუვალობა. ლიტვაში სახელმწიფო ქონების პრივატიზაცია განხორციელდა ორ ძირითად ეტაპად. პირველი ეტაპი, რომელიც 1991-1995 წლების განმავლობაში გრძელდებოდა, საყოველთაო პრივატიზაციას შეღავათიან პირობებს მოიცავდა. მის ფარგლებში შემავალი სტრატეგიული კერძო მესაკუთრეები იხდიდნენ როგორც თანხას, ასევე იღებდნენ ინვესტიციურების ვალდებულებას. 1996 წლიდან დაწყებული, პრივატიზაციის მეორე ეტაპი შედარებით ლიბერალური იყო და მხოლოდ თანხის გადახდის სანაცვლოდ საკუთრების უფლებას ანიჭებდა კერძო მესაკუთრეს.

გატარებული რეფორმების და პრივატიზაციის პროცესების, ასევე მიღებული საკანონმდებლო აქტების შედეგად, დღესდღეობით ლიტვაში სოფლის მეურნეობის პროფილის მხოლოდ 19 სახელმწიფო საწარმო არსებობს. ამ საწარმოებიდან არცერთი არ არის პროდუქციის მწარმოებელი, მათი უმრავლესობა სტანდარტებისა და

სასოფლო სამეურნეო პროდუქციის თუ სურსათის უვნებლობის ხარისხის დაცვის მიზნით შექმნილი სააგენტოების ტიპის საწარმოებია. მაგალითად, სოფლის მეურნეობის სამინისტროს მიერ დაფუძნებული ერთ-ერთი საწარმო "Pieno Tyrimai", რომელიც ქვეყნის მასშტაბით ავტორიზებული რძის ხარისხის კონტროლის სააგენტოა. მსგავსი საწარმოების რიცხვს განეკუთვნება „ლიტვის სოფლის მეურნეობის და სასურსათო პროდუქტის ბაზრების რეგულაციების სააგენტო“, რომელიც 1998 წლიდან ლიტვაში წარმოებული სასურსათო პროდუქციის ხარისხის მონიტორინგს ახორციელებს.

ლატვია ოფიციალური მონაცემებით, 1.86 მლნ ჰა სასოფლო-სამეურნეო მიწის მფლობელია, საიდანაც 1.2 მლნ ჰა იხვნება. დარგში დასაქმებულთა რაოდენობა სულ დასაქმებულთა 1.3 %-ს შეადგენს, ხოლო მისი ექსპორტის დიდი ნაწილიც რუსეთში გადის ბოსტნეულის, თევზისა და რძის ნაწარმის სახით. ისევე როგორც ლიტვაში, ლატვიაშიც, დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ, აქტიური საპრივატიზაციო პროცესები წარიმართა.

სოფლის მეურნეობის სახელმწიფო საწარმოების აქტივების და ქონების გასხვისება პრივატიზაციის კომისიასთან დადებული ყიდვა-გაყიდვის ხელშეკრულებით ფორმდებოდა, რომლის მიხედვითაც, მყიდველი მის მიერ წარმოდგენილი ბიზნეს-გეგმის განხორციელების ვალდებულებას იღებდა. აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ ლატვიაში სასოფლო-სამეურნეო საწარმოების აქტივების გასხვისების პროცესი მიწის რეფორმის პარალელურად მიმდინარეობდა, რომელიც საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდგომ ითვალისწინებდა, პირველ რიგში, მიწების გადაცემას მათი თავდაპირველი მფლობელების ან/და მათი შთამომავლებისთვის, ხოლო მიწის დანარჩენი რესურსების გასხვისება-გაყიდვას ნებისმიერ დაინტერესებულ პირზე, გარდა უცხოელებისა.

მიწის რეფორმისა და პრივატიზაციის პროცესების თანადროულობამ ლატვიაში ხელი შეუწყო კოოპერატივების ჩამოყალიბებას და შედეგად, პრივატიზაციის შემდგომ, გასხვისებული სასოფლო-

სამეურნეო მიწის, სახელმწიფო საწარმოების და მათი ქონების 60% კოოპერატივების, ხოლო 40% ამ საწარმოების ყოფილი თანამშრომლების საკუთრებაში გადავიდა. ლატვიის მიწის რეფორმას და აგრარულ საწარმოთა გასხვისებას, საფუძვლად დაედო ლატვიის „ეკონომიკის ინსტიტუტის“ დოქტორის ანდრის მიგლავსის მიერ „მსოფლიოს ეკონომიკური თანამშრომლობის და განვითარების ორგანიზაციასთან“ თანამშრომლობით დაწერილი კვლევა სოფლის მეურნეობის პოლიტიკისა და მისი ეფექტიანობის შესახებ, სახელწოდებით: „სოფლის მეურნეობის პოლიტიკის მიმოხილვა“ .

ესტონეთში სოფლის მეურნეობის დარგი შედარებით მცირე მასშტაბისაა, სადაც 945.000 ჰა სასოფლო-სამეურნეო მიწიდან, სახნავ-სათესია მხოლოდ 632.000 ჰა. აქ კარგად არის განვითარებული მეცხოველეობის დარგი, ხოლო სულ ამ სფეროში 3%-ზე მეტი არაა დასაქმებული. შემცირების ტენდენციის მიუხედავად, ესტონეთის აგრო-პროდუქტების ექსპორტის დიდი ნაწილი კვლავაც რუსეთზე მოდის.

ფერმერების ქცევა დაფუძნებული იყო დამოუკიდებლობასა და ინდივიდუალიზმზე. ჯერ კიდევ საბჭოთა კავშირის დაშლამდე, ესტონეთმა გაბედა და კოლექტიური მეურნეობების მიწები საკუთრებაში ფერმერებს გადასცა და მათ მისცა უფლება, საკუთარი მიწა მეზობლებთან გაეერთიანებინათ. ეს შემთხვევები დასავლური ტიპის კოოპერატივის პირველი ჩანასახი იყო ყოფილ საბჭოთა კავშირში. დამოუკიდებლობის პირველივე წელს, ესტონეთის მთავრობამ ღიად გამოაცხადა თავისუფალი ბაზრის და ფასების ლიბერალიზაციის პოლიტიკა. სისტემური ცვლილებები კი, მათ შორის, საკანონმდებლო დონეზე, 1991 წლიდან დაიწყო სოფლის მეურნეობის საწარმოების და მიწების სრული განკერძოების ჩათვლით, რომელიც 1997 წელს ბოლომდე დასრულდა.

კვლევისთვის საინტერესო მაგალითს ყოფილი „ესტონეთის სარწყავი სისტემების და სახელმწიფო სასოფლო-სამეურნეო ტრაქტორების სერვისის კომპანიის“ ისტორია წარმოადგენს. სახელმწიფო 23 რეგიონულ საწარმოს ფლობდა, რომელიც სადრენა-

ყო, სარწყავი და სამელიორაციო სისტემების სერვისს და ასევე, სახელმწიფოს საკუთრებაში მყოფი სასოფლო-სამეურნეო ტექნიკით მომსახურებას ეწეოდა. მათი საჯარო აუქციონის გზით გაყიდვის შედეგად, დღესდღეობით ამ 23 საწარმოს ბაზაზე ფუნქციონირებს 125 კერძო საწარმო, რომელიც ფერმერებს მთელი ქვეყნის მასშტაბით სამელიორაციო-სადრენაჟო სისტემებითა და სასოფლო-სამეურნეო ტექნიკით ემსახურება. ამ პროცესში კერძო სექტორის წარმომადგენლებს მსოფლიო ბანკი შეღავათიანი სესხებით დაეხმარა.

საქართველო პოსტსაბჭოთა სივრცეშიც კი ქვეყნების იმ მცირერიცხოვან ჯგუფს მიეკუთვნება, რომლებმაც 2010 წლისათვის ერთ მოსახლეზე გათვლილი მთლიანი შიგა პროდუქტის რეალური მოცულობით არა თუ ვერ გასცდა 1990 წლის საკუთარ მაჩვენებელს, არამედ, მკვეთრად ჩამორჩა მას (იგი 25%-ით ნაკლებია 1990 წლის მაჩვენებელზე). მაშინ, როცა, ამავე პერიოდში ესტონეთში ზრდამ შეადგინა 63%, ლატვიაში - 28%, ლიტვაში - 24%, სომხეთში - 66%, აზერბაიჯანში - 87%. რა თქმა უნდა, აზერბაიჯანის გამორჩეული წარმატება შეიძლება „ნავთობის ეფექტად“ იქნეს შეფასებული, მაგრამ ნავთობის მწარმოებლები არ არიან არც ირლანდია, რომელმაც კრიზისის ფონზეც კი შესძლო ერთ მოსახლეზე გადათვლით მშპ-ს გაორმაგება და არც სამხრეთ კორეა, ზრდის 137%-იანი მაჩვენებლით. ორივე ამ ქვეყანამ წარმატებას გააზრებული ეკონომიკური პოლიტიკით მიაღწია. საქართველოში ეს მაჩვენებელი 1997 წლიდან 2003 წლის ჩათვლით გაიზარდა 70%-ით, ხოლო 2004 დან 2010 წლის ჩათვლით, მხოლოდ 36%-ით.

რიგ შემთხვევებში მთავრობის წარმატებები ციფრებით მანიპულირების პირდაპირი შედეგია: მაგალითად, 2012 წლის აპრილში ფართოდ იქნა აფიშირებული სურსათის ფასების 8 პროცენტის შემცირება, თუმცა ყურადღების მიღმა დარჩა ის ფაქტი, რომ 2011 წელს, წინა წელთან შედარებით იგივე პროდუქტები 28 პროცენტით გაძვირდა და 2012 წელსაც რეალურად ფასები კვლავაც 18 პროცენტით უფრო მაღალი იყო, ვიდრე 2010 წელს, რაც

სამწუხაროდ, ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების ტენდენციად იქცა და ანალოგიური შედეგია 2012–2014 წლებშიც.

გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის პროგნოზით, მოსალოდნელია მსოფლიოს მოსახლეობის მკვეთრი ზრდა, რაც დღეს არსებული 7 მილიარდიდან 9 მილიარდს მიაღწევს. ამასთანავე, მსოფლიოში მიმდინარე პოლიტიკური პროცესები, კლიმატის გლობალურ ცვლილებებთან ერთად, დამატებით გამოწვევებს ქმნის მოსახლეობის ადეკვატური რაოდენობისა და ხარისხიანი სურსათით უზრუნველყოფის თვალსაზრისით. ეს პრობლემები ამჟამად მიმდინარე გლობალური საფინანსო და ეკონომიკური კრიზისის ფონზე მწვავედება. ცხადია, საქართველო, როგორც გლობალური ეკონომიკის ნაწილი, არსებული პროცესების მიღმა ვერ დარჩება. ეკონომიკის ტრანსფორმაციის მიუხედავად, ჩვენს ქვეყანაში ჯერ კიდევ მწვავედ დგას სიღარიბის, მათ შორის, მოსახლეობის სურსათით უზრუნველყოფის პრობლემა.

აქედან გამომდინარე, უახლოესი წლების უმნიშვნელოვანესი ამოცანაა ქვეყნის აგრო - სასურსათო სექტორის განვითარების იმგვარი მოდელის შემუშავება, რომელიც მოსახლეობას ხელ-მისაწვდომი და ხარისხიანი სურსათით დააკმაყოფილებს.

ამჟამად, სოფლის მეურნეობაში დასაქმებულად ითვლება ქვეყნის დასაქმებული სამუშაო ძალის 54%, საიდანაც 98% თვითდასაქმებულია. აქედან გამომდინარე, უახლოეს წლებში მნიშვნელოვანია სოფლად არასასოფლო-სამეურნეო პროფილის ახალი სამუშაო ადგილების შექმნის სტიმულირება, საოჯახო ფერმერული მეურნეობების განვითარებისა და ეკონომიკური დივერსიფიკაციის, მათ შორის, აგრო ტურიზმის ხელშეწყობა. სოფლის მეურნეობის სექტორში შექმნილი ვითარება მნიშვნელოვნად მოქმედებს ქვეყანაში სიღარიბის მაჩვენებელზე.

თანამედროვე ეტაპზე, სასოფლო-სამეურნეო საქონლის წარმოების მოცულობამ ჩვენი ქვეყნის მთლიანი შიგა პროდუქციის მხოლოდ 12%, ხოლო ექსპორტის საერთო მოცულობაში აგრარული პროდუქციის ხვედრითმა წილმა მხოლოდ 24% შეადგინა. ცხადია, ეს

მეტად დაბალი მაჩვენებლებია აგრარული პროდუქციის წარმოების ისეთი დიდი პოტენციალის და მრავალფეროვანი ლანდშაფტის მქონე ქვეყნისთვის, როგორც საქართველოა.

2012 წლამდე სოფლის მეურნეობის სექტორი პრიორიტეტულად (თუმცა დეკლარირება ხდებოდა) არ განიხილებოდა და შესაბამისად, ამ სექტორისთვის გაწეული საბიუჯეტო ხარჯები ცვალებადი იყო. 2010 წელს, მთავრობის მიერ სოფლის მეურნეობაზე გაწეული ხარჯების აბსოლუტური მინიმუმი დაფიქსირდა. მათი წილი ბიუჯეტის საერთო ხარჯებში მხოლოდ 0,44%-ს შეადგენდა.

2007-2011 წლებში, სოფლის მეურნეობის სამინისტროს ბიუჯეტიდან, სოციალურად დაუცველ ფენებზე ორიენტირებული პროგრამებისთვის გამოიყოფოდა თანხა, რაც მოსახლეობის ფქვილით, სურსათითა და საწვავით ნაწილობრივ უზრუნველყოფას ხმარდებოდა.

ჩვენი აზრით, თანამედროვე პირობებში საქართველოს სოფლის მეურნეობა კრიზისს განიცდის, რომლის აღმოფხვრა ჩვენი ქვეყნის ხელისუფლების გადაუდებელ ამოცანას უნდა წარმოადგენდეს. აგრო კრიზისის დაძლევა და დარგის ეფექტიანი ფუნქციონირება დღეს არსებული საბაზრო კონიუქტურის პირობებში აგრო-სამრეწველო ინტეგრაციის რთულ პროცესებთანაა დაკავშირებული, რომელთა რეგულირება სოფლის მეურნეობის ინტეგრაციის გარეშე შეუძლებელია. წარმოქმნილი პრობლემების გადაჭრა მოითხოვს ანალიზს, რაც თანამედროვე მეთოდოლოგიაზე უნდა იყოს დაფუძნებული.

2012 წელს ახალმა ხელისუფლებამ რადიკალურად შეცვალა დამოკიდებულება სოფლის მეურნეობის განვითარებისადმი. საქართველოში სოფლის მეურნეობა პრიორიტეტულ დარგად გამოცხადდა, რამდენიმეჯერ გაიზარდა სოფლის მეურნეობის სამინისტროს ბიუჯეტი, განსაკუთრებული ყურადღება მიექცა სამელიორაციო სამუშაოებს, სასოფლო-სამეურნეო ტექნიკის შეძენასა და მის გამოყენებას, მცირემიწიანი ფერმერების დახმარების პროგრამის განხორციელებას, პირუტყვის დაავადებებთან ბრძოლის

პრევენციულ ღონისძიებათა ჩატარებას, თანხების გამოყოფას ისეთი ლაბორატორიების შესაძენად, რომელთა ტექნიკური აღჭურვილობა, აკრედიტაციის გავლის საშუალებას იძლევა. განსაკუთრებული ყურადღება საერთაშორისო ბაზრების დივერსიფიკაციას ექცევა.

საქართველო აქტიურად დაადგა ღია ეკონომიკის განვითარების გზას. ეროვნული მეურნეობის საბაზრო ტრანსფორმაციის პროცესი მეტად მტკივნეულად წარიმართა. იგი განსაკუთრებით მწვავედ შეეხო სოფლის მეურნეობას, რაც სასურსათო პროდუქციის საიმპორტო - საექსპორტო პოტენციალის ურთიერთშეწონასწორებითაა გამოწვეული. ადგილობრივი ფირმები უცხოურ მძლავრ კომპანიებთან თანაბარკონკურენციაში ჩაყენებამ მნიშვნელოვნად შეუშალა ხელი სარეალიზაციო ბაზრებზე მათი პროდუქციის დამკვიდრებას. მნიშვნელოვნად იკლო სამამულო ნაწარმის დამზადებისა და რეალიზაციის (განსაკუთრებით ექსპორტის) მოცულობამ. ამის შედეგად, საქართველო სასურსათო უსაფრთხოების დაკარგვის საშიშროების წინაშე აღმოჩნდა. საერთაშორისო სტანდარტების მიხედვით, ქვეყანა მსგავსი პრობლემის წინაშე აღმოჩნდება მაშინ, თუ სასურსათო პროდუქციის იმპორტის ხვედრითი წილი აღემატება სასურსათო ბაზრის საერთო მოცულობის 30%-ს. ამ მხრივ კი საქართველოში, მართლაც რომ საგანგაშო მდგომარეობაა, რადგანაც ადგილობრივ სამომხმარებლო ბაზარზე რეალიზებული აგრარული პროდუქციის 3/4 ნაწილი იმპორტულ ნაწარმზე მოდის.

2013-2016 წლებში მნიშვნელოვნად გაიზარდა მიწის დამუშავებული ფართობები, რაც შესაბამისი მიზნობრივი ღონისძიებების განხორციელებით იყო განპირობებული, მაგრამ, თუ ასეთ სახელმწიფო მიზნობრივ პროგრამებს ხანგრძლივ პერიოდში კერძო სექტორის ინიციატივა არ ჩაანაცვლებს, მიღწეული შედეგების შენარჩუნება გართულდება. საქართველოს თურქეთსა და უკრაინასთან თავისუფალი, ხოლო დსთ-ს თითქმის ყველა ქვეყანასთან შეღავათიანი ორმხრივი სავაჭრო ხელშეკრულებები აქვს გაფორმებული. ევროკავშირთან ღრმა და ყოვლისმომცველი თავისუფალი სავაჭრო სივრცის შესახებ შეთანხმების პირობებით

გათვალისწინებული რეჟიმი (DEEP AND COMPREHENSIVE FREE TRADE AREAS (DCFTA)) მოქმედებს, რაც საქართველოდან ექსპორტირებული სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის თავისუფალ შეღწევას გულისხმობს ევროკავშირის ბაზარზე. მთელი რიგი დადებითი ტენდენციების მიუხედავად, სოფლის მეურნეობისა და სოფლის განვითარების შემაფერხებელი ფაქტორები გადაუდებელ ზეგავლენას მოითხოვს. მნიშვნელოვანია, რომ სოფლის მეურნეობის განვითარების სტრატეგიული ხედვის განსახორციელებლად **7 ძირითადი მიმართულება** განსაზღვრული და შესაბამისი ღონისძიებები, რომელთა მიხედვით, კონკრეტული სამოქმედო გეგმა შემუშავდა, მათი განხორციელების ვადებისა და დაფინანსების წყაროების მითითებით, კონკრეტულად:

I. აგრარულ სექტორში დასაქმებულთა კონკურენტუნარიანობის ამაღლება;

II. ინსტიტუციური განვითარება;

III. მელიორაცია და ნიადაგის ნაყოფიერება;

IV. რეგიონული და დარგობრივი განვითარება - დამატებული ღირებულების შემქმნელი სრული ციკლის წარმოების განვითარების ხელშეწყობა;

V. სასურსათო უსაფრთხოების უზრუნველყოფა;

VI. სურსათის უვნებლობა, ვეტერინარია და მცენარეთა დაცვა;

VII. კლიმატის ცვლილებები, გარემო და ბიომრავალფეროვნების შენარჩუნება.

ნაშრომის მეორე თავში: „აჭარის აგრარული სექტორის სოციალურ-ეკონომიკური პოტენციალი და მისი მნიშვნელობა საქართველოს სასურსათო უსაფრთხოების პრობლემის გადაწყვეტაში“ განხილულია რეგიონის აგრარული მიმართულების განვითარება, როგორც სიღარიბის დაძლევის და დასაქმების პოტენციალი. მოგეხსენებათ აჭარა ძირითადად აგრარული რეგიონია, სადაც მისდევენ სუბტროპიკული კულტურების, ჩაისა და ციტრუსების მოყვანას. ასევე სტრატეგიული დარგებია: ტურიზმი და სოფლის მეურნეობა.

აჭარის სოფლის მეურნეობა რესპუბლიკის მთლიანი პროდუქციის წარმოებაში შემოსავლის მაღალი ხვედრითი წილით შეიძლება განვიხილოთ, როგორც ამ რეგიონის ეკონომიკისათვის მომავლის მქონე ერთ-ერთი პრიორიტეტული დარგი. სასოფლო-სამეურნეო წარმოების მთავარი სირთულე და სიძნელე იმაში მდგომარეობს, რომ წარმოების სხვა სფეროებისაგან განსხვავებით, სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის წარმოების პროცესში მატერიალურ-ტექნიკური საშუალებების გარდა, გადამწყვეტი მნიშვნელობით ისეთი ოთხი ორგანიზმი მონაწილეობს, როგორცაა: ნიადაგი, მცენარე, ცხოველი და ადამიანი.

გასათვალისწინებელია ის გარემოებაც, რომ სადღეისოდ პრაქტიკულად შეუძლებელია მათი საწარმოო მიმართულების შეცვლა, რის გამოც, სოფლის მეურნეობის წინაშე მდგარი ამოცანები არ იცვლება და დღის წესრიგში კვლავ მეჩაიეობისა და მეციტრუსეობის არსებული მძლავრი ინფრასტრუქტურისა და პოტენციური შესაძლებლობების სრულყოფილად გამოყენების აუცილებლობა რჩება. წლების განმავლობაში ჩაის პლანტაციების ინტენსიურმა ექსპლუატაციამ დააქვეითა პროდუქციის ხარისხი, მოსავალი კი მკვეთრად შემცირდა. რეგიონში ჩაის პლანტაციების 21%-ზე მეტი 40-50, ხოლო 37% კი კიდევ უფრო მეტი წლისაა. ამასთან, ადრეულ წლებში ჩაის პროდუქციაზე გაზრდილი მოთხოვნილების გამო, ფაქტობრივად იგნორირებული იყო პროდუქციის ხარისხი, არ ხორციელდებოდა საჭირო ღონისძიებები ჩაის გადამამუშავებელი მრეწველობის ტექნოლოგიური და ტექნიკური გადაიარაღებისთვის.

რესპუბლიკაში ბოსტნეულის, ხილისა და ციტრუსების წარმოების რეალური შესაძლებლობანი საკონსერვო მრეწველობის ინტენსიური განვითარების საუკეთესო სანედლეულო ბაზას ქმნის. მიუხედავად ამისა, მოსახლეობაში დიდი მოთხოვნილების მქონე კონსერვების დამზადების პირობების უქონლობამ, პროდუქციის თანამედროვე მოთხოვნილებებთან შეუსაბამო სასაქონლო სახემ, ბაზრის უცხოეთიდან შემოტანილი დაბალ ფასიანი და უხარისხო

პროდუქციით გაჯერებამ, გამოიწვია ის, რომ დღეისათვის საკონსერვო ქარხნები თითქმის გაჩერებულია.

აჭარის სოფლის მეურნეობის განვითარების სტრატეგიული ხედვა, მდგრადი განვითარების პრინციპებზე დაყრდნობით, უნდა ითვალისწინებდეს ისეთი გარემოს შექმნას, რომელიც ხელს შეუწყობს აგრო სასურსათო სექტორში კონკურენტუნარიანობის ამღლებას, მაღალხარისხიანი პროდუქციის წარმოების სტაბილურ ზრდას, სასურსათო უსაფრთხოების უზრუნველყოფას, სურსათის უვნებლობასა და სოფლად სიღარიბის დამძლევას. აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის მცირემიწიანობის მიუხედავად, ერთეულ ფართობზე დაბალია სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის წარმოების მაჩვენებელი, რაც განპირობებულია დაბალი აგროტექნიკური ფონით, ამორტიზირებული ნარგავებითა და უახლესი ტექნოლოგიების დანერგვის დაბალი დონით.

რეგიონში დარგის განვითარების ტენდენციები შესაძლებლობას გვამძლევს აჭარის სოფლის მეურნეობის ქვესექტორებისა და რიგი კულტურების დაჯგუფება მოვახდინოთ სტრატეგიული განვითარების მნიშვნელობის მიხედვითაც:

1. **ექსპორტზე ორიენტირებული:** მეციტრუსეობა, სუბტროპიკული კულტურები (ხურმა, ფეიხოა, აქტინიდია, დაფნა), ჩაის ფოთოლი, მეხილეობა (ახალი და გადამუშავებული), თხილი, მეთამბაქოება, მეფუტკრეობა.

2. **იმპორტ ჩანაცვლებაზე და ტურიზმის მოთხოვნაზე ორიენტირებული:** მეხილეობა, მებოსტნეობა, მეკარტოფილეობა, მეცხოველეობა, მეთევზეობა, მეჩაიეობა.

3. **თვითუზრუნველყოფაზე ორიენტირებული:** მემარცვლეობა, პარკოსანი კულტურები, მეცხოველეობა, მევენახეობა, მებოსტნეობა, მეკარტოფილეობა, მეხილეობა.

აჭარის ავტონომიურ რესპუბლიკას აგრარული სექტორის საექსპორტო დანიშნულების პროდუქციის წარმოების გაფართოების დიდი პოტენციალი გააჩნია, რეგიონის აგრო სასურსათო სექტორით ინვესტორების დაინტერესების დონის ზრდასთან ერთად ამოცანა

დგას, შემუშავდეს მეწარმეებსა და ინვესტორებთან ინფორმაციის მიმოცვლის მდგრადი მექანიზმები და ინტერაქტიული მეთოდებით უზრუნველყოს ინვესტორთა მოლოდინებისა და საჭიროებების რეგულარული ანალიზი.

საექსპორტო ინფრასტრუქტურის განვითარება რიგი კომპლექსური ღონისძიებების განხორციელებას გულისხმობს, მათ შორის, ექსპორტზე გასატანი პროდუქციის სათანადოდ დაფასობასა და შეფუთვის, უცხოეთის ბაზრების მოთხოვნათა შესწავლას, პროდუქციის ტრანსპორტირებისთვის ყველაზე ოპტიმალური და ხარჯთ ეფექტიანი ხაზების შედგენას, ექსპორტირებული პროდუქციის გაყიდვებზე დაკვირვებისა და მონიტორინგის სისტემის გამართვას და ა.შ. რეგიონში საექსპორტო ინფრასტრუქტურის განვითარება იმდენად ექცევა სოფლის მეურნეობის სამინისტროს კომპეტენციაში, რამდენადაც იგი ვალდებულია ხელი შეუწყოს სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის რეალიზაციას. ამასთან, რეგიონში წარმოებული სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის ექსპორტით უმთავრესად აგრო მეწარმეები არიან დაინტერესებულნი.

სოფლის მეურნეობის სამინისტროს სისტემის ორგანიზაციები მომხმარებლებს ცალკეულ მომსახურებას (მაგ., ფერმერთა კონსულტირება სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის წარმოების სხვადასხვა ასპექტების თაობაზე, აგრო მეწარმეთა გაერთიანებების ინსტიტუციური განვითარება) უფასოდ უწევენ. სერვისების ნაწილი მხოლოდ მინიმალურ, საბაზრო ღირებულებასთან შედარებით ბევრად დაბალ ფასებში იქნება ხელმისაწვდომი. სსიპ „სოფლის მეურნეობის სამინისტროს ლაბორატორიის“ და ა(ა)იპ „აგროსერვის ცენტრის“ ფასიანი მომსახურება მიზნად ისახავს არა მოგების გენერირებას, არამედ, უპირატესად, შესაბამისი სერვისის თვითღირებულების დაფარვას, რაც ამ დაწესებულებებს შესაძლებლობას მისცემს რაც შეიძლება მეტი მომხმარებლისათვის მომსახურება ხელმისაწვდომი გახადონ. ამდენად, სამინისტროს სისტემის ორგანიზაციების წინაშე დგას გამოწვევა, მომხმარებელთა

გადახდისუნარიანობის გათვალისწინებით განახორციელონ ფასწარმოქმნის მოქნილი პოლიტიკა.

აგრო ბიზნესის განათლების დონის ამაღლების ხელშეწყობა აჭარის ა. რ. რეგიონული განვითარების სტრატეგიის ერთ-ერთი ძირითადი ამოცანაა. სტრატეგია ითვალისწინებს სოფლის მეურნეობის სპეციალისტთა დეფიციტის დაძლევის მიზნით, უცხოეთში სწავლების მხარდაჭერას, დეფიციტურ აგრარულ სპეციალობებზე სტუდენტთა სწავლების სტიმულირებას და ა. შ.

2014 წელს, საქართველოს მთავრობის გადაწყვეტილებით სახელმწიფო აგროდაზღვევის საპილოტე პროგრამა ამოქმედდა, რომელიც სასოფლო-სამეურნეო კულტურების მოსავლის დაზღვევას ითვალისწინებს შემდეგი რისკებისაგან: სეტყვა, ჭარბი ნალექი, ქარიშხალი და საშემოდგომო ყინვა.

პროგრამის მიზანია: ა) აგროსექტორში სადაზღვევო ბაზრის განვითარება; ბ) სასოფლო-სამეურნეო საქმიანობის ხელშეწყობა; გ) სასოფლო-სამეურნეო სფეროში დასაქმებული პირების კონკურენტუნარიანობის ამაღლება; დ) სასოფლო-სამეურნეო საქმიანობით დაკავებული პირებისათვის შემოსავლის შენარჩუნება და რისკების შემცირება. პროგრამის განმახორციელებელია - სოფლის მეურნეობის პროექტების მართვის სააგენტო, რომელიც ხელშეკრულებებს საქართველოში კანონმდებლობით დადგენილი წესით ლიცენზირებულ შესაბამის სადაზღვევო კომპანიებთან აფორმებს. სადაზღვევო რისკის - საშემოდგომო ყინვა - დაზღვევა მხოლოდ ციტრუსოვან კულტურებს ეხება და 1 სექტემბრიდან 10 დეკემბრის ჩათვლით პერიოდში ტემპერატურის მკვეთრ ვარდნის შედეგად ციტრუსოვან კულტურების თბურ დაზიანებას გულისხმობს.

ნაშრომის მესამე თავი: „აჭარის აგრარული სექტორში ექსპორტზე ორიენტირებული პროდუქციის წარმოების პრობლემები და გაფართოების ძირითადი მიმართულებები“ ასახავს რეგიონის აგრარული პროდუქციის საექსპორტო ანალიზსა და კვლევის შედეგებს.

2012 წლის შემდეგ, მთავარ მიზნად კვლავ უპირობოდ რჩება ერთიანი, ძლიერი, კანონის უზენაესობაზე დამყარებული, დემოკრატიული სახელმწიფოს მშენებლობა. მთავრობამ განახორციელა მთელი რიგი ცვლილებები და ფუნდამენტური რეფორმები, რითაც ქვეყანა განვითარების ახალ ეტაპზე გადავიდა. მთავრობა მუშაობას აგრძელებს უმუშევრობის, სიღარიბის დაძლევის და მოქალაქეებისათვის ღირსეული პირობების შექმნის მიმართულებით, რომელიც აგრო-ეკონომიკური ღონისძიებების გარეშე შეუძლებელია, ხელი ეწყობა წვრილი და საშუალო ბიზნესისა და სოფლის მეურნეობის განვითარების ხელშეწყობას; კიდევ უფრო გაძლიერდა კერძო საკუთრებისა და შრომითი უფლებების დაცვა; სახელმწიფო უზრუნველყოფს გლობალურ ეკონომიკაში ქვეყნის ინტეგრირებას.

აგრარული პოლიტიკის განხორციელების ფარგლებში გათვალისწინებულია ფერმერთა კონკურენტუნარიანობის ამაღლება, შეიქმნა ფერმერთა რეესტრი; სასოფლო-სამეურნეო სექტორი უზრუნველყოფილი იქნება მომსახურებითა და ნედლეულით; ხელი ეწყობა სასოფლო-სამეურნეო მიწის ბაზრის განვითარებას; გაძლიერდება და განვითარდება სასოფლო-სამეურნეო საკრედიტო, სალიზინგო და სადაზღვევო სისტემა; მცირე და საშუალო ფერმერები უზრუნველყოფილი არიან და იქნებიან ხელმისაწვდომი ფულადი სახსრებით; გრძელდება ფერმერული კოოპერატივების/ასოციაციების აქტიური განვითარება.

სოფლის მეურნეობის სუბსიდირება რამდენიმე მიზეზით არის გამართლებული: პირველ რიგში ითვლება, რომ სუბსიდირება აუცილებელია ფერმერთა სტაბილური შემოსავლების უზრუნველსაყოფად, იმდენად, რამდენადაც მოსავლიანობა გარემო და

კლიმატურ პირობებზეა დამოკიდებული, მიიჩნევა, რომ მოუსავლიანობამ სოფლის მეურნეობაში დასაქმებული მოსახლეობა არ უნდა დააზარალოს. მეორეს მხრივ, აღნიშნული პროცესი უზრუნველყოფს ადგილობრივი წარმოების დაცვას უცხოელთა კონკურენცისაგან. თავისუფალ კონკურენტულ პირობებში ჩაყენება შეერთებული შტატებისა და ევროპის ფერმერთა უმეტესობას გაკოტრებამდე მიიყვანდა.

შელავათიანი აგრო კრედიტის პროექტი ე. წ. „სტარტაპების“ დაფინანსებასაც ითვალისწინებს. ბანკი თავისი საკრედიტო პოლიტიკიდან გამომდინარე, თავის პირობებს აყენებს. ეს მოთხოვნები მეწარმის ფინანსური მდგომარეობიდან დგინდება. კერძოდ, კრედიტის უზრუნველყოფიდან და ბიზნესგეგმის ავკარგიანობიდან გამომდინარე. მნიშვნელოვანია ისიც, თუ რამდენად კარგად იცნობს მეწარმე ბაზარს. ამ რისკების განალიზების შემდეგ ბანკი იღებს გადაწყვეტილებას. სახელმწიფოს მხრიდან არანაირი შეზღუდვა არ არსებობს. პირიქით, ხელი ეწყობა „სტარტაპის“ დაფინანსებას და სტატისტიკა გვიჩვენებს, რომ ყოველი მეშვიდე სესხი ახალი საწარმოს შექმნაზეა გაცემული. მაქსიმალური საპროცენტო განაკვეთი 14 %-ს, ხოლო პროექტების მართვის თანამონაწილეობა საპროცენტო განაკვეთის 12 %-ს შეადგენდა. შელავათიან აგრო კრედიტის პროექტს მოგვიანებით **მე-8** კომპონენტი სახელმწიფო პროგრამა „**წარმოე საქართველოში**“ დაემატა, რომელიც რეალურ შესაძლებლობას აძლევს ფერმერებს (არამარტო), შეძლონ იდეების გენერირება და შექმნან გადამამუშავებელი საწარმოები.

აგრო სექტორის შელავათიანი დაკრედიტების სისტემის გამოყენება საექსპორტო საწარმოთა სახელმწიფო მხარდაჭერის ერთ-ერთი გამოხატულებაა. გარდა ამისა, არსებობს საექსპორტო პროდუქციის წარმოების სახელმწიფო მხარდაჭერის სხვა მრავალი მექანიზმი და ღონისძიება, რომელთაც სათანადო შესწავლა, შეფასება და არსებულ ვარიანტებს შორის სტიმულირების ყველაზე ხელსაყრელი, ოპტიმალური ვარიანტის შერჩევაა საჭირო. ამიტომ თანამედროვე ეტაპზე საკუთარი ეკონომიკის სწორად მმართველი

ქვეყნების ხელისუფალნი ექსპორტსარათუზლუდავენ, არამედ, ახდენენმისსტიმულირებას. არსებობს ექსპორტის სტიმულირების მრავალი მეთოდი, რომელთაგან ყველაზე გავრცელებული საექსპორტო სუბსიდიაა.

საექსპორტო დარგთა პირდაპირი ფინანსური სუბსიდირება, საერთაშორისო სამართლის ნორმების მიხედვით, აკრძალულია და იგი „არაკეთილსინდისიერი კონკურენციის“ ნაირსახეობადაა მიჩნეული. საექსპორტო სუბსიდიები გულისხმობს საექსპორტოსაწარმოთა დანაკარგების კომპენსაციას, ან სხვა დანაკარგებს, რაც შეიძლება გამოიხატოს ექსპორტიორთათვის სხვადასხვა სახის მომსახურების გაწევაში.

ამჟამად, საექსპორტო სუბსიდიები საერთაშორისო ვაჭრობის ყველაზე უფრო მძაფრი კონკურენციის მქონე სექტორებში გამოიყენება: აგრარული პროდუქციის, თვითმფრინავებით, გემებითა და სხვა პროდუქციით საერთაშორისო ვაჭრობის დროს.

თანამედროვე საერთაშორისო ეკონომიკურ ურთიერთობებში შეიმჩნევა კიდევ ერთი ასეთი კანონზომიერება: ექსპორტ წამახალისებელი ქვეყნები იმპორტთან მიმართებაში აწარმოებენ შემზღუდავ პოლიტიკას, ეს მაშინ როცა, ექსპორტის სუბსიდირება იმავდროულად ნიშნავს იმპორტის სუბსიდირებასაც, რადგანაც საექსპორტო სუბსიდიები იწვევს ვალუტის კურსის ზრდას, რაც აიაფებს იმპორტულ ნაწარმს ქვეყანაში.

ექსპორტის სუბსიდირება ექსპორტიორი ქვეყნის მიერ სამამულო პროდუქციის საზღვარგარეთ გასაღების დონეს ზრდის, რითაც მოცემული ქვეყანა იგებს დანარჩენი მსოფლიოს დაზარალებისგან. მაგრამ თუ იმპორტიორი ქვეყანა სუბსიდირებული პროდუქციის შემოტანაზე საკომპენსაციო ბაჟებს დაუწესებს, მაშინ ვაჭრობის მოცულობა (გასაღების დონე) და ფასები კვლავ ადრინდელ, სუბსიდირებამდე არსებულ დონეს გაუტოლდება. მაგრამ განსხვავება ის იქნება რომ, მოგების ის ნაწილი, რომელიც ადრე რჩებოდა სუბსიდირების გამწვევ ექსპორტიორ ქვეყანას, იგი უკვე მას აღარ დარჩება და მოგების ეს ნაწილი

გადინაცვლებს იმპორტიორ ქვეყანაში, რადგანაც ექსპორტიორი ქვეყნის მწარმოებლები იმპორტიორი ქვეყნის საბაჟო ორგანოებს გადასახადების სახით, ყოველწლიურად უგზავნიან „უხილავ ჩეკებს“, რომელიც ექსპორტის სუბსიდირების მოცულობას შეესაბამება.

საექსპორტო წარმოების მოტივაციის რისკის მინიმიზაციისაკენ ორიენტირებული საგარეო ბაზრების, აქტივებისა და ბიზნესის დივერსიფიკაცია. სრულყოფილი კონკურენციის პირობებში რისკის მინიმიზაციისაკენ მისწრაფების მქონე სათავო კომპანიები საზღვარგარეთულ საწარმოებში აქტიური ინვესტირების პოლიტიკას ეწევიან, რათა ისინი მათ მიმართ სრულ კონტროლს დაქვემდებარებულ ფილიალებად გადააქციონ.

აჭარის სოფლის მეურნეობაში ინვესტორი მხოლოდ ერთ საინვესტიციო კალათაში მთელ თავის კაპიტალს არ დაბანდებს, რომელმაც ან ერთიანი მოგება უნდა მოუტანოს, ან მთლიანად დააზარალოს იგი, არამედ, კაპიტალის დაბანდების სხვა გზების მოძიებისა და ნაკლები რისკით იგივე მოგების მიღების შესაძლებლობა უნდა წარმოადგინოს.

ამრიგად, დივერსიფიკაციისაკენ სწრაფვა, რომელიც დამახასიათებელია, რისკის მინიმუმდე დამყვანი ინვესტორისათვის, აღარ იწვევს მზადყოფნას ცალკეულ საწარმოთა საკონტროლო პაკეტის ხელში ჩასაგდებად.

აჭარის სოფლის მეურნეობის ექსპორტის განვითარების კონკურენციული სტრატეგია, ადგილობრივ ფირმებს, როგორც წესი, ერთგვარი უპირატესობა გააჩნიათ უცხოელ ინვესტორებთან შედარებით. ოპერაციების „დისტანციური მანძილიდან“ მართვა გარკვეულ (კავშირგაბმულობისა და მიმოსვლის) ხარჯებთანაა დაკავშირებული. დიდია გაუგებრობის საშიშროება. იმისათვის, რომ უცხოელმა ინვესტორმა აჯობოს ადგილობრივი უპირატესობის მქონე ფირმას, საჭიროა მას გააჩნდეს ადგილობრივი ინვესტორისათვის მიუწვდომელი უპირატესობა. ასეთი უპირატესობები დაკავშირებულია ტექნოლოგიებისა და პატენტების ფლობასთან,

ძალზე მსხვილი კაპიტალის წყაროთა ხელმისაწვდომობასთან. ასეთ უპირატესობებს ადგილობრივი ფირმები, თავიანთი საერთაშორისო სტატუსიდან გამომდინარე, როგორც წესი, მოკლებულნი არიან.

აჭარაში მრავალი ფირმა საექსპორტო ოპერაციებს არამიზნობრივად ასრულებს, არამედ, შემთხვევით. საექსპორტო საქმიანობის დაწყებით ისინი აწყდებიან მრავალ სირთულეს. ამიტომ, ამ პროცესის დასაწყისში აუცილებელია ექსპორტის რეალური და ეფექტური სტრატეგიის შემუშავება, რისთვისაც საჭიროა შემდეგი საკითხების გადაწყვეტა:

1. კვალიფიციური ექსპერტების მოზიდვა და საექსპორტო საქმიანობის დაწყებამდე მარკეტინგული გეგმის დამუშავება. უმაღლესი ხელმძღვანელი რგოლის მომზადება და საჭირო ფინანსური რესურსების გამოძებნა;

2. საზღვარგარეთული აგენტებისა და ბითუმად მოვაჭრეთა შერჩევა;

3. სხვა ქვეყნის კულტურული უპირატესობების შესაბამისად პროდუქციის მოდიფიცირება;

4. საზღვარგარეთული პარტნიორებისათვის გასაგებ ენაზე კომერციული და საგარანტიო დოკუმენტების მომზადება და ა. შ.

აჭარაში ექსპორტზე ორიენტირებული ფირმების კონკურენციული სტრატეგიის შემუშავება რამდენიმე ეტაპად შეიძლება დაიყოს: პირველად ფირმა აფასებს თავის კონკურენციულ პოტენციალს ანუ რესურსებსა და შესაძლებლობებს. შემდეგ კონკურენტულ საქმეში იღებს ექსპერტის კონსულტაციას, რომელიც ძალზე არსებითია საექსპორტო საქმიანობის დასაწყისში. მომდევნო ეტაპია ბაზრის შერჩევა. ამ მასალების საფუძველზე ფირმამ უნდა შეიმუშავოს კონკურენციის საკუთარი სტრატეგია, რომელიც ოთხი ფაქტორის გათვალისწინებას მოითხოვს:

1. მიზანი - უახლესი და პერსპექტიული;
2. კონკრეტული ტაქტიკა;
3. საქმიანობის გეგმა-გრაფიკი;
4. რესურსების განაწილება.

დასასრულს, ფირმამ აუცილებლად წინასწარ უნდა განსაზღვროს თუ როგორ მოახდენს არჩეულ ბაზარზე საქონლის მიწოდებას. კონკურენციული გეგმის საფუძველია მისი ორგანიზაცია და არა მოლოდინი თუ რა მოხდება თავისთავად.

ანტიდემპინგური კანონის მიღების აუცილებლობაზე საქართველოში უკვე წლებია მსჯელობენ, ამ კანონმა ხელი უნდა შეუწყოს სამართლიანი ფასების რეგულირებას. ვმო-ს მიზანს მრავალმხრივი სავალდებულო ხელშეკრულებების საფუძველზე ამ ორგანიზაციის წევრთა სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობების რეგულირება წარმოადგენს, ხოლო მისი ძირითადი ამოცანა საერთაშორისო ვაჭრობის ლიბერალიზაციაში მდგომარეობს, მისი სამართლიანობის, წინასწარი განჭვრეტისა და გამჭვირვალეობის უზრუნველყოფის გზით, რამაც თავის მხრივ, ეკონომიკური აღმავლობის პროცესსა და მოსახლეობის კეთილდღეობის ზრდას ხელი უნდა შეუწყოს.

საქართველო საქსპორტო ბაზრის დივერსიფიცირებას ევროკავშირის მიმართულებით მაღალი ტემპებით ახორციელებს, რაც სამომავლოდ დიდ პერსპექტივებს აჩენს მთლიანი შიგა პროდუქტის სტაბილური ზრდისა და ადგილობრივი კონკურენტუნარიანი პროდუქციის წარმოების განვითარების თვალსაზრისით. რაც სხვა ბაზრებთან მიმართებაში, კერძოდ, რუსეთის ბაზართან მიმართებაში, ამ ეტაპზე, პრაქტიკულად შეუძლებელია. ევროკავშირის ბაზარზე ქართული ექსპორტის მომდევნო ზრდისათვის ქართულ პროდუქციას არა იმდენად ხარისხის მაჩვენებლის გაუმჯობესება (თუმცა, რასაკვირველია ესეც მნიშვნელოვანი კომპონენტია), არამედ სერტიფიცირების პრობლემის მოგვარებაში ხელშეწყობა ესაჭიროება.

სოფლის მეურნეობის სუბსიდირება რამდენიმე მიზეზით არის გამართლებული: პირველ რიგში ითვლება, რომ სუბსიდირება აუცილებელია ფერმერთა სტაბილური შემოსავლების უზრუნველსაყოფად, იმდენად, რამდენადაც მოსავლიანობა გარემო და კლიმატურ პირობებზე დამოკიდებული, მიიჩნევა, რომ

მოუსავლიანობამ არ უნდა დააზარალოს სოფლის მეურნეობაში დასაქმებული მოსახლეობა. მეორეს მხრივ, აღნიშნული პროცესი ადგილობრივი წარმოების დაცვას უცხოელთა კონკურენცისაგან. თავისუფალ კონკურენტულ პირობებში ჩაყენება შეერთებული შტატებისა და ევროპის ფერმერთა უმეტესობას გაკოტრებამდე მიიყვანდა.

საერთაშორისო პრაქტიკაში არსებობს მოსაზრება - რაც უფრო მაღალია ტარიფი აგრარული პროდუქტების იმპორტზე, მით უფრო საიმედო სტიმულს აძლევს იგი აგრარული პროდუქტების მწარმოებელ სამამულო ფირმებს. საზოგადოების ნაწილი ამ მოსაზრებას ეთანხმება, ხოლო მეორე ნაწილი არ ეთანხმება და მიიჩნევს, რომ მხოლოდ ლიბერალური ეკონომიკური პოლიტიკის გატარებაა მიზანშეწონილი. თუ გვინდა გავიგოთ კონკრეტულად თუ ვის და როგორ ასტიმულირებენ საიმპორტო ტარიფები, აუცილებელია, მეტი ყურადღებით განვიხილოთ წარმოების სტრუქტურა.

აგრარული დარგის პროდუქტზე დაწესებული ტარიფი სტიმულს მისცემს არა მარტო თვით ფირმებს, რომლებიც აჭარის რეგიონის ტერიტორიაზე აგრარულ პროდუქციას აწარმოებენ, არამედ იმ დარგებსაც, რომლებიც მასალებსა და ნედლეულს აწვდიან აგრარულ წარმოებას.

სასიამოვნოა ის ფაქტი, რომ ევროკავშირის მიმართულებით, აჭარის რეგიონში აგრარული ნედლეული ნაწილობრივ პროდუქციის მაღალი ტემპებით ახორციელებს საექსპორტო ბაზრის დივერსიფიცირებას, რაც სამომავლოდ დიდ პერსპექტივებს აჩენს მთლიანი შიგა პროდუქტის სტაბილური ზრდისა და ადგილობრივი კონკურენტუნარიანი პროდუქციის წარმოების განვითარების თვალსაზრისით, რაც სხვა ბაზრებთან მიმართებაში, კერძოდ, რუსეთის ბაზართან მიმართებაში, ამ ეტაპზე, პრაქტიკულად შეუძლებელია. ევროკავშირის ბაზარზე ქართული ექსპორტის მომდევნო ზრდისათვის ქართულ პროდუქციას არა იმდენად ხარისხის მაჩვენებლის გაუმჯობესება (თუმცა, რასაკვირველია ესეც

მნიშვნელოვანი კომპონენტია), არამედ, სერტიფიცირების პრობლემის მოგვარებაში ხელშეწყობა ესაჭიროება.

ნაშრომის აქტუალობამ განაპირობა კვლევის ჩატარება, რამაც პასუხი გასცა აჭარის აგრარულ სექტორში მიმდინარე პრობლემებს და დაისახა მოგვარების გზები. კონკრეტულად:

აჭარის რეგიონში არსებულმა 92 აგრარული პროდუქციის მწარმოებელი და ექსპორტიორი ფირმისგან 26–მა მიიღო კვლევაში მონაწილეობა, გამოკითხულთა უმეტესობა დაარსდა: 2002 წელს - 15.4%, 2007 წელს - ფირმების 19.2% და 2014 წელს - იგივე რაოდენობით 19.2%. როგორც განიმარტა, ორგანიზაციების დარეგისტრირების და მოტივაციის ძირითადი მიზეზი, სახელისუფლო პოლიტიკის შეცვლა და ახალი იმედის გაჩენაა. მეორე მნიშვნელოვანი ეტაპი 2014 წელია, როდესაც სოფლის მეურნეობის მიზნობრივი პროგრამები და პროექტები გამოცხადდა. აგრარული სესხები, კოოპერატივების შექმნა და წარმოების სატარიფო/საგადასახადო შეღავათების დაანონსებამ, აჭარის რეგიონში ერთგვარი ბუმი გამოიწვია. ხულო, შუახევი, ქედა, ხელვაჩაური, ქობულეთი, ბათუმი და სხვა.

სამწუხაროდ, მაღალმთიანი რაიონები აჭარის აგრარული პროდუქციის ექსპორტირების საკითხში ფაქტიურად არ მონაწილეობენ. ძირითად ექსპორტიორებად ქობულეთი, ბათუმი და ხელვაჩაურის რაიონები გვევლინებიან.

რამ განაპირობა ექსპორტის ასეთი განსხვავება რაიონებს შორის: ქობულეთი 38.5%, ბათუმი 30.8%, ხელვაჩაური 23%. პირველ რიგში მნიშვნელოვანია გავითვალისწინოთ მასიური წარმოება. ქობულეთი და ხელვაჩაურის რაიონები გამოირჩევა ციტრუსის ექსპორტით, შესაბამისად, შედარებით ადვილად ახერხებენ უცხოელ პარტნიორების ნახვას და საქმიანი წინადადებების შეთავაზებას. რაც შეეხება ბათუმს – განსხვავდება სხვა რაიონებისგან, ბათუმი ფაქტიურად არ აწარმოებს სასოფლო სამეურნეო პროდუქციას, ის მენეჯმენტს უკეთებს და ლოგისტიკურ ცენტრებს უკავშირდება, რის შედეგადაც საკმაოდ დიდი რაოდენობის ექსპორტს ახორციელებს.

შედეგები ლოგიკურია, მეციტრუსეობა აჭარაში პრიორიტეტული დარგია. 31.8% სწორედ მეციტრუსეობაზე მოდის, კონკრეტულად კი მანდარინის ექსპორტზე, ხოლო სხვა ციტრუსოვნები, ფორთოხლისა და ლიმონის ექსპორტი ძალიან უმნიშვნელო პროცენტს შეადგენს. მეორე ადგილზეა დაფნის ფოთოლის ექსპორტი 18.2%. მეჩაიეობა/მეზაღჩეობა (კომბოსტო და სხვა ბაღჩეული) 13.6%–ია. ასევე საინტერესო მაჩვენებელია ჩაის წარმოება. ნათელია, რომ ამ დარგს ხელის შეწყობა და სტიმულირება სჭირდება, ფერმერებთან ინტერვიუს დროს ინტერესი გამოიკვეთა, კერძოდ, ჩაის პლანტაციების პრივატიზება მოახდინონ.

ჩვენი ამოცანაა ფერმერული მეურნეობების ისეთი ოპტიმალური მოდელის შემუშავება, რომელიც სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის უშუალო მწარმოებელს საშუალებას მისცემს შეზღუდული რესურსების და ბაზრის კონიუნქტურით განპირობებული პროდუქციის ცვალებადი სარეალიზაციო ფასის პირობებში, აწარმოოს იმ ნომენკლატურისა და მოცულობის სასაქონლო პროდუქცია ისეთი თანაფარდობით, რომლის რეალიზაციაც და მით უმეტეს, ექსპორტს უზრუნველყოფს მაქსიმალური მოგების მიღებას. 61.5% ნედლეულის სახით გააქვს ექსპორტზე საქონელი. რაც მეტყველებს იმაზე, რომ საქართველოში და კონკრეტულად კი აჭარაში, ძირითადი და პრიორიტეტული კულტურების უმეტესობა სწორედ, რომ ნედლეულის სახით გადის ქვეყნიდან. მზა სასაქონლო ფორმით მხოლოდ 19.2%–ია, ისიც ჩაის და ბამბუკის წარმოებისაგან მიღებული მაჩვენებელით.

ის ორგანიზაციები ან კერძო/ფიზიკური პირები, რომლებიც რაიმე სახით აგრარულ პროდუქციას აწარმოებენ (ნედლეულის სახით, ნახევრად დამუშავებული თუ სასაქონლო ფორმით) უმეტეს მათგანს დაახლოებით 70–80% გააქვს ექსპორტზე. ექსპორტიორთა 73.1% თავისი პროდუქციის 100%. რაც შეეხება სხვა მონაცემებს, ნათლად ჩანს, რომ ორგანიზაციების 7.7% თავისი პროდუქციის 80–90% გააქვს ექსპორტზე, ხოლო ადგილობრივ ბაზარს 10–20%–ით ამარაგებს. რა თქმა უნდა ეს საგანგაშო ციფრია, რადგანაც საშუალო

განვითარების ქვეყანა სასურსათო უზრუნველყოფას 80–85% მაინც უნდა ახდენდეს ადგილობრივი წარმოებით, ხოლო დასაშვები იმპორტი 10–15% უნდა იყოს.

ექსპორტიორების SWOT ანალიზი:

ნაშრომისათვის განკუთვნილ კვლევების კითხვაზე, რესპოდენტებმა თავიანთი მოსაზრებები გაგვიზიარეს.

ორგანიზაციების SWOT ანალიზით დადგინდა:

მათ ძლიერ მხარეს წარმოადგენს: დაბალი, ადეკვატური ფასები, მდებარეობა, დიდი ხნის გამოცდილება და ბაზარზე ცნობადობა. ასევე გვხდება ორგანიზაციები, რომელთა ძლიერი მხარეა ტექნოლოგიური სიახლეები, კარგი მენეჯმენტი, მაღალი კვალიფიციური ტექნოლოგების და თანამშრომლების ყოლა.

მათი სუსტი მხარეებია: ნედლეულის დეფიციტი, კონკურენტებთან შედარებით დაბალი ანაზღაურება, ზოგჯერ სათანადოდ არამოტივირებული თანამშრომლები/მუშები, რაც ორგანიზაციის არაეფექტურ მუშაობაზე აისახება, ადგილობრივ ბაზარზე თანამშრომლების და ტექნოლოგიების დიდი კონკურენცია.

მათი შესაძლებლობებია: 10 ჰა ჩაის პლანტაციის პრივატიზება, ფინანსური მხარის გასწორება და ისევ კონკურენტუნარიანობა ბაზარზე, ბამბუკის წარმოებისთვის 3–4 ჰა პრივატიზირება და ტექნიკა დანადგარების შეძენა, სხვა პროდუქციის რეალიზაცია და ბაზრის გაფართოება.

მათ წინაშე არსებული საფრთხეებია: უცხო ბაზრების დაკეცვა, ნარგავების ფართობების მკვეთრი შემცირება, არასტაბილური სავალუტო ვითარება. ეკონომიკის სამინისტროზე გადაცემული მომიჯნავე სასოფლო სამეურნეო სავარგულების სხვაზე გასხვისება/გაყიდვა, რაც ხელს უშლის ჩვენი ორგანიზაციის ტერიტორიულ გაფართოებას. კლიმატური არასტაბილურობა, დაუზღვეველი პროდუქციის გაფუჭება.

სახელმწიფოს როლი ექსპორტის ხელშეწყობისათვის, 57.7% ანუ დიდი უმრავლესობა კარგად აფასებს, მეორე ნაწილი 34.6% კი ძალიან კარგ შეფასებას აძლევს ბიუროკრატიულ საკითხების

მოგვარებას. მხოლოდ 7.7% ამბობს, რომ ცუდია დოკუმენტაციების მომზადების პროცედურა, ხშირად უწევს სოფლიდან ჩამოსვლა და პროდუქციის წარმომავლობის საბუთის სოფლის მეურნეობის სამინისტროში გაკეთება, რაც მათი თქმით, დროის და რესურსების ფუჭად კარგვას გულისხმობს.

ტრადიციული ბაზარი, როგორცაა რუსეთი, აჭარის რეგიონისთვის საკმაოდ დიდი საექსპორტო პოტენციალი აქვს. კონკრეტულად ეს ცხრილი აჩვენებს ექსპორტიორის ხვედრით წილს მისი მთლიანი პროდუქციის ექსპორტირებაში. ანუ თუ მას ექსპორტზე გააქვს 80%, ან თუნდაც მთლიანი პროდუქციის 100%, რომელ ქვეყანაში რამდენი პროცენტით შედის. მაგალითად: სომხეთი 0–20%, რუსეთი 20–40%–მდე, უკრაინა 40–60%. რადგანაც კითხვის მოთხოვნაში იყო, რომ ზოგადი მონაცემები უნდა ვივარაუდოთ, სომხეთში შეიტანა დაახლოებით 15%, რუსეთში 30–35%, ხოლო დანარჩენი 50% უკრაინაში.

ციტრუსი, ბაღეული და ხილი ცოტაოდენი რაოდენობით, მაგრამ მაინც შედის ევროპასა და ბალტიის ქვეყნებში. ინტერვიუს დროს ექსპორტიორები აცხადებდნენ, რომ მათ ძალიან ბევრი დეტალების გათვალისწინება დასჭირდათ იმისათვის, რათა შესულიყვნენ ამ ბაზრებზე. მაღალი სტანდარტი, ეკოლოგიურად სუფთა პროდუქტი და სრული დოკუმენტაციის მობილიზების გარეშე, შეუძლებელია ევროკავშირის ქვეყნებთან სავაჭრო ურთიერთობა.

მნიშვნელოვნად მივიჩნიეთ დაგვედგინა, თუ რა სახის პრობლემას აწყდება აჭარის აგრარული პროდუქციის ექსპორტიორები გასაღების ბაზარზე. გამოკითხულთა დიდი აცხადებს, რომ ექსპორტირებულ ქვეყანაში ფაქტიურად არ აწყდებიან პრობლემებს გარდა, გამონაკლისი შემთხვევებისა. კვლევამ აჩვენა, რომ თითქოს წარმატებულად ოპერირებენ ექსპორტიორები პროდუქციის გატანას საზღვარგარეთ, მაგრამ 61.5% საერთოდ არ აზღვევს და არ სარგებლობს სატრანსპორტო დაზღვევით, მათი აზრით, ეს ზრდის ხარჯებს. ხოლო 26.9% სისტე-

მატიურად აზღვევს პროდუქციას ექსპორტის დროს. ჩვენ ვერ შევექმნით განსაკუთრებულ ფორმას, მაგრამ ვფიქრობთ, რომ აუცილებლად გასათვალისწინებელია აჭარის სოფლის მეურნეობის სამინისტროს მიერ ფერმერთა განწყობა-შეხედულებების გათვალისწინებით, მომზადდეს საკვლევი წინადადებები.

ჩვენ დავინტერესდით, თუ როგორ ართმევენ თავს სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის მწარმოებელი ფერმერები საკანონმდებლო ბაზას, მთლიანობაში ნაგულისხმევია იმ დოკუმენტაციების ნუსხა და დოკუმენტაციის მოწესრიგებულობა, რომელთანაც უწევთ მუშაობა, იქნება ეს ადგილობრივი ფირმების, კოოპერატივების რეგისტრაცია, თუ საექსპორტო სიახლეების და ნორმატიული აქტების დამუშავება. გრაფიკულ გამოსახულებაში მოცემული შედეგი დამაკმაყოფილებელია, რადგანაც ექსპორტიორთა უმეტესი ნაწილი ანუ დაახლოებით 60%, აღნიშნულ საკითხთან მიმართებაში საკმაოდ კარგად არის გათვითცნობიერებული.

სასოფლო-სამეურნეო საწარმოების საგარეო-სავაჭრო ურთიერთობებში უშუალო მონაწილეობისა და გაფართოების სტიმულირების თვალსაზრისით, კვლავაც აქტუალურ პრობლემად რჩება ეროვნული აგრარული საწარმოების საექსპორტო საქმიანობის ხელშემწყობი ბერკეტების მუდმივი გაუმჯობესების ღონისძიებათა კომპლექსის გატარება. განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს საგარეო ვაჭრობის სახელმწიფო რეგულირება, იმ მექანიზმების შემუშავება, რომელიც ხელს შეუწყობს ექსპორტის განვითარებას და საერთაშორისო ეკონომიკური ურთიერთობების მარეგულირებელ კანონებს პასუხობს, ეს ერთი მხრივ, ხელს უწყობს ადგილობრივი ექსპორტიორის შანსებს დაბრკოლების გარეშე პარტნიორ ქვეყანათა ბაზარზე მოხვდნენ. კონკრეტული შედეგი კი გვიჩვენებს, რომ 31% აცხადებს, სახელმწიფო არ ეხმარება პროდუქციის ექსპორტირებაში და აფასებს 10 ბალიან სისტემაში 0 ქულით. ვლინდება ასევე 6–7 ქულით შემავსებლები, რომელთა ჯამი 30%-ს არ აღემატება. ხოლო 9–10 ქულით ფასდება ექსპორტიორთა 10%-ის მოსაზრება.

აჭარის სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის მწარმოებლების და ექსპორტიორების ძირითად ამოცანად საექსპორტო საქმიანობისათვის ხელსაყრელი გარემოს შექმნა გვევლინება პროტექციონისტული ღონისძიებების მთელი კომპლექსის გატარებით, რომელიც უნდა შეესაბამებოდეს თანამედროვე მსოფლიოში მიღებულ თამაშის წესებს და ადგილობრივი მეწარმეების მიჩნევა პრიორიტეტად. ამასთან, გასათვალისწინებელია, რომ ეკონომიკის ინტერნაციონალიზაცია და გლობალიზაცია განაპირობებს საგარეო ვაჭრობის, კაპიტალის მოძრაობისა და სავალუტო-საფინანსო ურთიერთობების ლიბერალიზაციის აუცილებლობას, რომლითაც ჩვენმა ექსპორტიორებმაც სარგებელი უნდა ნახოს.

უნდა აღინიშნოს, როგორი გარანტიებიც არ უნდა იყოს ჩადებული კოოპერატივის წესდებაში, ოჯახის კუთვნილი ქონების დაკარგვისაგან დაცულობის მექანიზმები, მისდამი ნდობის ხარისხი მაინც დაბალია. თუნდაც იმ გარემოების გამო, რომ მოსახლეობას მწარედ ახსოვს, როდესაც სახელმწიფომ უკანონოდ მიითვისა საკოლმეურნეო საკუთრება. დღეს მათი უმეტესი ნაწილი გასხვისებულია ისეთ სუბიექტებზე, რომელთაც არაფერი აკავშირებთ აგრარულ სფეროსთან, უდიდესი ნაწილი კი გამოუყენებელია. გლეხს კი არაფერი გააჩნია გარდა, საკარმიდამო ნაკვეთებისა და საკუთარი სხვა უძრავ-მოძრავი ქონებისა.

აქედან გამომდინარე, თუ ქართლში, კახეთსა და სხვა რეგიონში შესაძლებელია მოიძებნოს სუბიექტები, რომლებიც შეძლებენ მსხვილი საპაიო ფონდის, მაგრამ ნაკლები წევრისაგან შექმნილი კოოპერატივის ჩამოყალიბებას, ეს მოდელი აჭარაში ჯერ-ჯერობით მაინც ნაკლებად ეფექტურია.

ცალკე აღებული არასასოფლო-სამეურნეო პროფილის იურიდიულ-სამართლებრივი ფორმის მქონე სუბიექტებისა და სასოფლო-სამეურნეო წარმომადგენლებს, ფერმერული/ოჯახური მეურნეობების პარტნიორული თანამშრომლობის მობილური სისტემის ჩამოყალიბება მწელია, მაგრამ შესაძლებელია. უდავოა, აგრარული რეფორმების განხორციელება უნდა ეყრდნობოდეს

მსოფლიოს გამოცდილებას და საქართველოში ეს პროცესი ასეც მიმდინარეობს, მაგრამ აუცილებელია ქვეყნის თუ რეგიონის სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობის, ეკონომიკის კონკრეტული პირობების, ტრადიციების, ხალხის მენტალიტეტისა და ა. შ. გათვალისწინება. აჭარის სოფლის მეურნეობის სამინისტრო გარკვეულწილად საინოვაციო პოლიტიკას ახორციელებს და ამ თვალსაზრისით, მნიშვნელოვანია „აგრო სერვის ცენტრის“ მიერ გადადგმული ნაბიჯები: საკოლექციო ნაკვეთების მომზადების ახალი და გაუმჯობესებული სასოფლო-სამეურნეო კულტურების დანერგვის, გადამუშავების, ახალი ტექნოლოგიებისა და მექანიზაციის საშუალებების გამოყენების, ფერმერთა სწავლება-კონსულტირების და სხვა მიმართულებით.

როგორც მთლიანად საქართველოში, ისე აჭარის რეგიონშიც, სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივების ჩამოყალიბების პროცესი უფრო ინტენსიურად უნდა გაგრძელდეს, რადგანაც აგრარული სფეროს განვითარების საწინდარია. თუმცა ამ პროცესისადმი სისტემური მიდგომა ჯერ კიდევ არ შეიმჩნევა. მიზეზები კი სხვადასხვაგვარია, როგორც სუბიექტური, ისე ობიექტური. ჩვენი ხედვა მდგომარეობს იმაში, რომ რაც შეიძლება ეფექტურად გამოვიყენოთ საერთაშორისო დახმარების პროგრამები, მოვახდინოთ მათი ფართო ტირაჟირება. ამისათვის კი სახელმწიფოს შიგარესურსების გამოყენებისადმი მეწარმე სუბიექტებისთვის ხელსაყრელი გარემოს შექმნაა საჭირო. ხშირად ხდება იმის დასაბუთება, რომ სახელმწიფო დახმარებას მიზნობრივი შეღავათიანი პირობით მიიღებენ მხოლოდ ის სასოფლო-სამეურნეო გაერთიანებები, რომელთაც წონადი ქონება აქვთ.

მიგვაჩნია, რომ აუცილებელია კოოპერატივების მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის მცირე ფინანსური რესურსების პოტენციალის ფორმირება, ამავდროულად არ უნდა გამოირიცხოს იმ პროექტების სრული დაფინანსება გრძელვადიანი დაფარვის პირობებით, რომლებიც წარმოდგენილი იქნება მრავალწევრიანი, მაგრამ შედარებით დაბალი საბაზისო სასტარტო ქონების მქონე კოოპერატივებით.

ასეთი სახის დახმარებით აჭარის აგრარული, მაღალხარისხიანი პროდუქციის დიდი რაოდენობით ექსპორტი შეიძლება ევროპის და სავაჭრო პარტნიორ ქვეყნებში განხორციელდეს. აგრეთვე, კოოპერატიულ მუშაობაში და პროდუქციის ინოვაციურ წარმოებაში მნიშვნელოვანია შემდეგი სახის ინოვაციები:

- ✓ პროდუქციის ბრენდირება. ამ მიმართულებით უნდა შეირჩეს რამდენიმე სასურსათო პროდუქტი, რომლებიც იწარმოება, მემცენარეობის და მეცხოველეობის პროდუქტისგან.

- ✓ სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივებისათვის მნიშვნელოვანი ხელშეწყობა დაავადებებთან და მავნებლებთან ბრძოლა დოზირებული, რეგლამენტირებული გრაფიკით.

- ✓ მეციტრუსეობის დარგის რენტაბელობას დიდად შეუწყობს ხელს მანდარინის ყვავილის ექსტრაქტისა და შემდგომ მისგან ალკოჰოლიანი, უალკოჰოლო სასმელებისა და საკონდიტრო ნაწარმის დამზადების ტექნოლოგიების გამოყენება. ამ ტექნოლოგიების დანერგვა 40-50%-ით აამაღლებს ამ დარგის რენტაბელობას.

ინოვაციური პოლიტიკის სრულფასოვნად გატარებისათვის დაფინანსების სხვადასხვა წყაროებით განხორციელებული პროექტები და პროგრამები ჯერ-ჯერობით ვერ უზრუნველყოფენ აგრობიზნესის ეფექტური მოდელის ჩამოყალიბებას და არსებული რესურსების სრულად და რაციონალურად გამოყენებას. მიუხედავად გარკვეული ე.წ. წერტილოვანი საჩვენებელი ობიექტების შექმნისა და სწავლება-კონსულტირებისა, ახალი ინოვაციური ტექნოლოგიების დანერგვის მასშტაბები ვერ იძლევა სერიოზული გარდატეხის მოხდენის შესაძლებლობას. ამიტომ ყველა მიმართულებით ინოვაციების დანერგვის გაფართოება სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივების ქმედითუნარიანობას გაზრდის და შესაბამისად, ექსპორტირების მასიურ ხასიათსაც მიიღებს.

დასკვნები და რეკომენდაციები

კვლევის შედეგად შეიძლება დავასკვნათ, რომ არსებული სავაჭრო რეჟიმების მოქმედების პირობებში, საქართველოს პოტენციალი გააჩნია აგრარულ სფეროში წარმოებული პროდუქტებით უზრუნველყოს საექსპორტო ბაზრის დაკმაყოფილება.

საქართველოს სოფლის მეურნეობის განვითარების 2015-2020 წლების სტრატეგიის განხორციელება უზრუნველყოფს მდგრადი განვითარების პრინციპებზე დაყრდნობით, სასოფლო-სამეურნეო წარმოების ზრდასა და კომერციალიზაციას. თანამედროვე მიდგომები, ინოვაციები და ტექნოლოგიები წარმოების ოპტიმიზაციასა და ეკონომიკური საქმიანობის წარმატებით განვითარებას განაპირობებს.

აუცილებლად შესასწავლია აგრარული პროდუქციის მწარმოებელთა და ექსპორტიორთა პრობლემები სასურსათო ინდუსტრიის ცალკეული სფეროების მიხედვით; უნდა ჩამოყალიბდეს მათი მხარდაჭერისა და უკუკავშირის მექანიზმები; არ არის იდენტიფიცირებული და განვითარებული წამყვანი და პრობლემური სფეროების მიხედვით, მეწარმეთა სწავლებისა და ტექნიკური დახმარების საჭიროებები და შესაძლებლობები.

აჭარის-ის აგრარულ სექტორში სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის წარმოებისა და ექსპორტის განვითარების ძირითადი მიმართულებების დადებითი და უარყოფითი მხარეების განალიზების დროს გამოვლინდა მთელი რიგი პრობლემები, რომელთა აღმოფხვრის მიზნით საჭიროა შემდეგი ღონისძიებები გატარდეს:

✓ აჭარის აგრარულ სექტორში სასოფლო-სამეურნეო საწარმოების სამოქმედო გეგმის შემუშავების პროცესში გათვალისწინებული უნდა იქნეს ურთიერთ თანამშრომლობა საქართველოს სხვადასხვა სახელმწიფო უწყებასთან, სამეცნიერო-კვლევით და საგანმანათლებლო დაწესებულებებთან, საქართველოს სოფლის მეურნეობის მეცნიერებათა აკადემიასთან, დონორთა

საერთაშორისო ორგანიზაციებთან, კერძო სექტორთან, არასამთავრობო ორგანიზაციებთან და სხვა მხარესთან.

✓ უნდა დაფუძნდეს მონიტორინგისა და შეფასების სისტემის ისეთი ინდიკატორები, როგორცაა: სოფლის მეურნეობაში შექმნილი დამატებული ღირებულების ზრდა, აგრო ბიზნესის მიერ, გამოშვებული პროდუქციის მოცულობის ზრდა, პირველად წარმოებაში პროდუქტიულობის ზრდა, ნათესი და ნარგავი ფართობების ზრდა, წყალ უზრუნველყოფილი და დამშრალი ფართობების ზრდა, სიღარიბის დონის შემცირება სოფლად, აგრო სასურსათო სექტორში საკრედიტო პორტფელის მოცულობა, აგრარული მიმართულებით დაზღვეული ბენეფიციარების რაოდენობა და სხვ;

✓ უნდა შეგროვდეს ინფორმაცია გენდერულ ჭრილში შემდგომში დეტალური ანალიზის ჩასატარებლად, რაც საჭირო იქნება ისეთი პოლიტიკის შესამუშავებლად, რაც ხელს შეუწყობს ქალების ჩართულობას სოფლის მეურნეობასა და აგრობიზნესში.

✓ საჭიროა გატარდეს მიწების გამსხვილების და ეფექტიანობის ზრდის ხელშეწყობის ღონისძიებები; აუცილებელია სასოფლო-სამეურნეო დანიშნულების მიწის კადასტრისა და მიწათმოწყობის ერთიანი სისტემის ორგანიზება;

✓ კანონმდებლობით უნდა შეიზღუდოს მიწების გასხვილება იმ შემთხვევაში, რომელიც არ ემსახურება მიწების ეფექტიანობის ზრდას, ტრადიციული სოფლის მეურნეობის განვითარებას, ეკონომიკური უსაფრთხოების განმტკიცებას;

✓ უნდა დადგინდეს სასოფლო-სამეურნეო დანიშნულების მიწის რაციონალური ფასები ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული ორგანოების თავისებურების გათვალისწინებით და ფასი უნდა გადაიხედოს ექსპერტებით დაკომპლექტებული საბჭოს მიერ.

კოოპერაციული მეურნეობების ჩამოყალიბებამ უნდა გაზარდოს ადგილობრივი თემების ძალაუფლება და მათ მიერ მიწების გამოყენების სინერგიაც.

აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის წარმოების, ჩამოყალიბების და ექსპორტის პროცესში

წარმოჩნდა საკანონმდებლო ბაზის სრულყოფის, საკანონმდებლო და აღმასრულებელი ორგანოების ჩართულობის გაფართოების, იუსტიციის და ნოტარიუსების სერვისის გამარტივების, პრობლემები.

✓ უნდა მოხდეს მოსახლეობაში პროდუქციის წარმოების თანამედროვე მოწინავე ტექნოლოგიების ათვისებისა და დანერგვისადმი სტიმულირების ზრდა;

✓ საჭიროა შემცირდეს მიწების ექსტენსიური გამოყენების დონე და თანამედროვე აგრო ტექნოლოგიების დანერგვით;

✓ უნდა გაფართოვდეს სოფლების ტერიტორიაზე არსებული რესურსების გამოყენებისადმი სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივების მისაწვდომობა;

✓ საჭიროა გატარდეს სასოფლო-სამეურნეო ტექნიკის თანამედროვე სახეებისა და გადამამუშავებელი მრეწველობის საწარმო აღჭურვილობის დანერგვის პოლიტიკა;

✓ უნდა ჩამოყალიბდეს სხვადასხვა კატეგორიის სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივების პარტნიორული ურთიერთსასარგებლო თანამშრომლობის რაციონალური მოდელი და შეიქმნას კოოპერაციული სისტემის ერთიანი ქსელი.

✓ სოფლად სურსათის წარმოებისა და ექსპორტის ზრდის მიზნით, მიზანშეწონილია სახელმწიფოს მიერ აგრო და კრედიტების საკითხის კიდევ უფრო გამარტივება.

აღნიშნულ ღონისძიებათა გატარება მნიშვნელოვნად შეუწყობს ხელს აჭარაში სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის შექმნას, საექსპორტო ტრადიციის ჩამოყალიბებასა და მათ ინოვაციურ განვითარებას.

სადოქტორო ნაშრომში მიღებული შედეგები ასახულია შემდეგ სამეცნიერო სტატიებში

1. **თხილაიშვილი გ.**, „აჭარის აგრარული სექტორის მდგრადი განვითარების პოტენციალი“. *კრებული*: აკადემიკოს პაატა გუგუშვილის დაბადებიდან 110–ე წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო–პრაქტიკული კონფერენცია. „ეროვნული ეკონომიკების მდგრადი განვითარების აქტუალური პრობლემები“. ივანე ჯავახიშვილის სახელობის სახემწიფო უნივერსიტეტი, პაატა გუგუშვილის სახელობის ეკონომიკის ინსტიტუტი. გვ. 502. თბილისი 2015

2. **თხილაიშვილი გ.**, Importance of Logistics and Transport Development Strategy in Georgia”. *კრებული*: I საერთაშორისო–სამეცნიერო–პრაქტიკული კონფერენცია „თანამედროვე მენეჯმენტი: პრობლემები, ჰიპოთეზები, კვლევები“. ბათუმის ნავიგაციის სასწავლო უნივერსიტეტი. გვ. 163. ბათუმი 2015

3. **თხილაიშვილი გ.**, „საქართველოს სოფლის მეურნეობა, როგორც ეკონომიკის დარგი, თავისებურებები და აგრარული ურთიერთობების სპეციფიკა“. *კრებული*: მიმდინარე საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია „ განათლება, ეკონომიკა და მდგრადი განვითარება“. გორის სახელმწიფო უნივერსიტეტი. გვ. 245. გორი 2015

4. **თხილაიშვილი გ.**, „ანტი–დემპინგის მნიშვნელობა ეროვნული სასურსათო უსაფრთხოების გადაწყვეტის საკითხში“. *ჟურნალი*: „აგრო–NEWS“ პერიოდული სამეცნიერო ჟურნალი N1, გვ. 170, ქუთაისი 2016

5. **თხილაიშვილი გ.**, „აჭარის ფერმერულ მეურნეობათა საექსპორტო განვითარების პერსპექტივები“. *ჟურნალი*: „ინოვაციური ეკონომიკა და მართვა“ ინდექსირება საერთაშორისო მონაცემთა ბაზაში და საძიებო სისტემაში. ტომი 3. გვ. 83. ბათუმი 2016

BATUMI SHOTA RUSTAVELI STATE

UNIVERSITY

Faculty of Economics and Business

Department of Economics

Guladi Tkhilaishvili

Major Tendencies of the Agro Production and Export Development in the sector of Agriculture of Adjara Autonomies Republic

Abstract

To the dissertation for PhD Degree in Economics

Batumi2017

The work is done at the Batumi Shota Rustaveli State University, faculty of Economics and Business in the department of Economics.

Scientific supervisors: Katamadze Davit

Doctor of Economics, BSU Associate Professor

Jabnidze Rezo

Doctor of Agricultural Sciences, BSU Professor,
Academician of the academy at the
Georgian Agricultural Sciences

Foreign Appraisers: Dr. Carmen NASTASE

Professor at the University Stefan cel Mare of Suceava, Romania

Dr. Nataliia Vdovenko

Head of Department of Global Economics.
Professor at National university of life and Environmen-
tal Sciences of Ukraine

Appraisers:

Koghuashvili Paata

Doctor of Economics, Professor of Georgian
Technological University at the Business-
Engineering faculty, Academician of the
Georgian Agriculture Academy of Sciences.

Julakhidze Emzar

Candidate of Economic Sciences, Professor at the Akaki
Tsereteli State University the Departments of Business
Administration (Management)

Meskhidze Ia

Doctor of Business, Associate Professor at the
Batumi Shota Rustaveli State University, Social
Sciences, Business and Faculty of Law, Finance, Accounting au-
dit Department.

The defense of the thesis will be held on **18th of November 2017 at 12:00 AM** o'clock at the dissertation commission, which was created by the dissertation board of the faculty of Economics and Business at Batumi Shota Rustaveli State University.

Address: N35/32 Ninoshvili str., Auditorium №430.

The dissertation work can be acquainted in the Ilia Chavchavadze library and the web site of the BS University (www.bsu.edu.ge)

Secretary of Dissertation Board

Doctor of Business Management, Assis. of Professor

Leila Ceckhladze

Introduction

Actuality of the thesis. In the process of ensuring compliance to the modern era of globalization of the agricultural market Georgia has to become part of the global market, forming part of the process, it is necessary for the production of agricultural commodity. For that, Georgian agricultural enterprises at their disposal, and the implementation of resource potential for additional resources should be allowed, which enables the formation to the World Food Market formation of internal food market and their strengthening of the positions. So far, the development of the Georgian agricultural sector of the internal market cannot meet those requirements, the rational use of the potential of this problem possibly will resolve export of agro products.

The issue of actuality extent due to the cross-border trade relations and improvement of regulations remains the key objective of the World Trade Organization (WTO), because it takes into account the globalization of the economy and the rapid variation of the current events, the development of economic relations and strengthening the integration processes.

As a result, it is necessity for some countries to set up the certain objectives in order to comply with the make of agricultural commodities export performance of business entities and permanent perfection of the processes. The agricultural sector in export activities of interest related with this idea has led to the study of the topic.

The formation of market relations in agriculture sector is especially complex, its reforms have been implemented in two directions:

1. Privatization of the Agricultural lands;
2. Reorganization and restructuring of the organizational forms of agricultural enterprises;

Nowadays the agriculture of AR of Adjara is facing new challenges. This raises the question of what the new role should play in the regional agricultural economy.

The issue is about, what is the potential of this filed, does it has a relative trade advantages at the development of rural productions and whether

it should be given special attention to local needs and the needs of export markets or not.

Today Georgia consumes much more imported food products than it produces. Hence we need to find out in Georgia what field structure takes place in this area. Whether is it worth to focus on policy (recognition of agriculture as a priority field)?

Compared to previous years the agricultural sector is being developed rapidly, but the small size of farms cannot provide the high effectiveness and efficiency. Facing with enormous and different obstacles, starting with the market introduction of low-cost production by importers and ending agricultural underdeveloped infrastructure, low level of qualified employees, various technologies and a lack of resources, the absence of private and state infrastructures and organizational uncertainties, which are related to the strategic role of agricultural development of Georgia.

In our country, in particular in the Adjara region of the food market, the present situation and the balance of foreign trade deficit (which is essentially due to the import of food) except that cannot improve or even provide the necessary physiological norms for dietary the people, practically eliminates the country's further integration into the world economy, hence the problem is very imperative.

Adjara's agricultural production sector and export development problem is possible only by properly arranging the organizational and legal forms of agricultural enterprises, their entrepreneurship and the creation of favorable conditions for the effective use of their productive potential.

The goal of the thesis: The study aims to determine the main recommendations of development of production and export. Adjara's agricultural sector analysis, evaluation and improvement of the processes of formation/offer of proposals, subject to compliance with the World Trade Organization (WTO) agreement, which should has stimulating effect to the agricultural export business activities.

To accomplish the research were determined the following kinds of tasks:

- ✓ Export and import dynamics of Agricultural products and influencing factors of determining the production potential of the agricultural sector's export enforcement detection and classification of reserves;
- ✓ Analysis of tariff and non- tariff mechanisms for the development of export stimulating impact of the regional agricultural sector;
- ✓ Advance mechanisms of extrapolated² trends and analysis of the agricultural export-import activities of the farms;
- ✓ Recommendations to agricultural business for food export development tariffs and mechanisms in order to improve the exporter firm's capabilities;
- ✓ Stimulating the development of models of the agricultural exporter's activities. Export-oriented agricultural activities of the exporter's methods of optimization algorithm and procedural structure;

Research subject and object: The **subject** of the research is the agriculture and the agro-food sector in the Autonomous Republic of Adjara, and the **object** stands for the reforms in agriculture as a post-production/export potential of integration and functioning of the cooperatives, the role of agricultural sector in the determination of the national food security problems; the concept of modern approaches to the analysis of the agricultural sector globalization, regionalization and integration; Georgian and European cooperation in the historical review.

The theme is relevant as a methodological aspect of the national so international food markets in the agricultural market behavior as well, regulatory mechanisms, especially the practical aspects of the research, modern economists in Georgia have proper ignore on them, this is due to many

²Extend the application of (a method or conclusion, especially one based on statistics) to an unknown situation by assuming that existing trends will continue or similar methods will be applicable.

reasons, including domestic markets in the agricultural sector entities to the potential of lower levels of participation.

Theoretical and methodological value of the research: The role of agro-food sector should give the recommendations for development which will increase the exports of produced goods, theoretical studies of growth in scale of the region will become the basis for the future strategic development in export of agricultural products, this will enhance the socio-economic welfare, the growth to meet the existed demand of agro-food products and reduction of poverty.

The thesis of the proposed methods, approaches and recommendations can be used for the regional agricultural production and export strategy, which will contribute to the development of the agricultural sector of the population and high level of life standard.

Scientific novelty of the thesis: The scientific invention results of the research follow as:

- ✓ Has been developed the activities of mechanism to promote the agricultural exporter firms, is generalized their motivation to improve the methods of theoretical and methodological aspects;

- ✓ Has been developed export trades of supporting improvements and recommendations that should be considered by the competent authorities of the Adjara region in the agricultural sector production and to create a sustainable development of agriculture and its export potential to the maximum activation conditions;

- ✓ Was revealed the role in the field of agricultural sector about national and global food security problems, analyzed the development of the agricultural sector in the use of modern concepts in Georgia;

Results of the research: The main provisions and the results of 5 (five) articles of the study published in international conferences in the form of material, and international peer-reviewed magazines.

The volume and structure of work: Thesis goals and objectives defined structure of the work, which is built in a logical sequence, the relationship

between the individual issues, in-depth analysis of the principles of study. The work consists of 188 pages. It contains an introduction, three chapters, nine subtitle, conclusions, proposals, used (including a foreign language) literature and Annexes.

The content of structure follows as:

Introduction

Chapter I. The role of the agricultural sector as a solution in the national and global food security problem

1.1. The world agricultural development trends, food capacity, reality and predictions.

1.2. Contemporary condition of the agricultural sector and the strategic directions of Georgia.

1.3. Development of the agricultural sector and the potentials to use modern concepts of analysis in Georgia.

Chapter II. Importance of agricultural sector and its potential in AR of Adjara to resolve the socio-economic and food security problems in Georgia

2.1. AR of Adjara Historical aspects for the development of agrarian sector.

2.2. Government priorities of the Adjara's agricultural production trends at the current stage.

2.3. Expansion of AR of Adjara production and purpose of export potential in the agricultural sector.

Chapter III. Production problems of the export-oriented goods in agricultural sector and the main directions of expansion in AR of Adjara

3.1. The legislative base and the regulation directions of the export productions.

3.2. Perfection of basic guidelines of cooperatives and farmers material stimulation in increasing of the production export goods.

3.3. Development perspectives of Adjara farm industry and upgrading ways to optimize the production and the export economic effectiveness

Conclusions and Recommendations

References

Appendix

A brief summary of the thesis:

Introduction of the thesis presents actuality of the research, goals, and methodology.

The first Chapter **“The role of the agricultural sector as a solution in the national and global food security problem”** describes the role and importance of different stages of agricultural development in modern world.

For centuries, all around the world agricultural production existed in the form of subsistence farming (mostly individual farming). In fact, we are going back to that initial stage. It is well known, that the main goal of the business is making profit, which in many cases collides with the interests of the farmer – small, private farm houses, which in many cases have to cope with the unfair business deals, because they simply cannot compete with the mechanized farms in both processing and distribution.

Corporate integration is the type of integration, during which Integrator Company acquires part of the assets of the farmers. At the same time, those companies also have processing factories. Vertical integration gives the chance to the farmers to transfer some of the risks to the integrator company.

It is better to be called a farmers' cooperative an agricultural cooperatives as a modern commercial combined farms. It represents a form of organization of production, in which the common economic goals voluntarily are united in the agricultural producers. Farmers' cooperatives can cover all farmers and thus seize the entire market. If market economy allegedly is prohibited as it struggles with monopolistic tendencies in the state, family-run business should merge to the cooperatives, which might occupy small portion of monopolized positions in the market.

Above mentioned does not allow us to prove a form of cooperative production as a whole. The cooperative often suffers from a lack of investment because they represent less mobile forms of an organizing production because they can slowly adapt the market changes. It should be noted that this form of isolated small market allows farmers to be involved in the overall economic system. The first and most common form of agricultural

cooperatives are product supply/delivery cooperatives, which provide the collective selling of products. In This approach they are encouraged to compete on the market for larger enterprises and do not sell only raw materials, but also finished products too- with higher income. So the cooperative itself takes function as a processor of products.

Another form of cooperatives is the common logistic supply and service. Vertical integration is a more common form of cooperative than the agro-industrial integration. The so-called "Cooperative" countries, such as Sweden, the Netherlands, Denmark and others, series of products according to the sales they hold up to 100% of the market, in the USA - 30%. In our country where the products have become a major manufacturers of a small family farms, the cooperatives of a large scale is inevitable.

The representatives of the classic theory (Adam Smith and others) as discussed in the economic development process that is required for the production factors in the distribution of low labor productivity in the agricultural sector from the dominating traditional to the high-tech sectors. During this period agriculture was responsible and was considered as a passive role in the employment and food production sector. In addition, there was an expectation that the development of agriculture as a traditional sector a substantially reduced depending on how the country would be transformed from a traditional economy to a modern open international globalized economy.

It is more advantageous if farmer's cooperatives are referred as agricultural cooperatives, because they also include modern commercial farms. It represents organizational form of production, in which producers of agricultural products are united to achieve common goals. Farmers' cooperatives could unite all the farmers and thus dominate the whole market.

Control from the governments side on the activities of the cooperatives is limited only to observation and control, in other words, are the activities conducted by the cooperatives in accordance with the legislation and cooperatives charter. Despite the fact that historically cooperatives were created with the support from the government's side, there are many

differences in regulating the cooperatives activities by the governments. Good example could be the experience of the European countries, which is presented in details in the subject thesis, for instance:

In **France**, differing from the other European countries, traditionally government has been more involved in support of the agricultural cooperative activities, the main reason is to stop dishonest individuals from using the government subsidies and other tax deductions.

On the other hand in **Finland**, there is no government support for the agricultural cooperatives. Similar to Finland, many Scandinavian countries have very limited or no support system for the agricultural cooperatives, as well as in Netherlands, Belgium and United States.

In **Italy**, cooperatives are exempt from taxes for the first 10 years of their establishing. In **Germany**, farmer's cooperatives, which are producing, processing and selling the agricultural products are tax exempt for the economic activities conducted between the members of the cooperatives.

In **Denmark**, differing from the business entrepreneurship, agricultural cooperatives are being taxed with the lower rate: 50% for business enterprises, and only 20% for agricultural cooperatives.

In **Spain**, where common tax rate is set on 35%, agricultural cooperatives have to pay only 10%. In addition to tax subsidies, government also provides financial support to the agricultural cooperatives in the country.

In countries like **Sweden**, **Norway** and **Finland** issues like: prices on the agricultural products, budgetary expenses on the agricultural sector, support of the small size agricultural product producers, subsidies on the exports and similar issues are approved only after extensive negotiations between the governmental agencies and representatives of the agricultural cooperatives.

European Union by providing common agricultural policies influences development of the agricultural cooperatives. European Union uses cooperative policies in the member states in order to support the integrational process of the agricultural cooperatives on the common market.

Baltic States are being presented in the subject thesis as the comparison with Georgia, considering historical and other similarities between these countries. Baltic States are in many fields exemplary countries considering the reforms they implemented, especially in the agricultural field.

In **Lithuania** about 227 000 people are employed in agriculture, which forms 6% of GDP. Agricultural land area of 3.5 million hectares (ha), of which 2.95 million ha is arable. Main exported products are: fish, milk, butter, cheese and etc.

Lithuania declared its goal soon after the general privatization process, which is the first stage of a relatively haphazard manner, but the process has provided a rapid transition to a market economy on the principles of inevitability.

Lithuania privatization of state property was carried out in two stages. The first phase which lasted from 1991-1995 over the years, including the privatization of the general preferential terms. In the framework of a strategic private owners pay a sum of money, as well as in the investment commitment. Since 1996, starting the second phase of privatization was relatively liberal, and only against payment of private property right granted by the owner.

Reforms of the privatization processes and the legislative acts carted 19 state enterprises in Lithuania agricultural profile which exists nowadays, but none of these companies are not the manufacturer of the products. Most of them are the standards and quality of agricultural products and food safety agencies to protect native enterprises. For example, the Ministry of Agriculture, founded by one of the enterprise "Pieno Tyrimai", is authorized by the country of milk quality control agency. Such enterprises ranks among "the Lithuanian agricultural and food markets agency regulations", which has been implemented since 1998 by the Lithuania produced food products quality monitoring.

Latvia, according to official figures, 1.86 million hectares of agricultural land is owned by the state, of which 1.2 million ha are tilling. Total employment in the sector are employed 1.3%, while the main export deliv-

ers to Russia, much of which goes for vegetables, fish and dairy products. Like Lithuania, in Latvia post-independence period the privatization process were very active. Agricultural enterprises of state assets and privatization of assets was registered with the Commission which were determined by the sale and/or purchase agreements, according which the buyer signified their business plan by the implementation of its liability.

It is significant that Latvian agricultural enterprises assets alienation process of agricultural land reform was similar with the Soviet Union after the collapse, first of all, the land transferred to their original owners and/or their offspring, while the rest of the resource could be transferred and sold to any interested person except the foreigners.

Land reform and privatization processes in Latvia promoted cooperatives were setup as a result of privatization, 60% of agricultural lands, state-owned enterprises and their property were sold to the cooperatives, and the rest 40% of these enterprises to the former owners of the property. The Latvian land reform and agricultural enterprises alienation based to the Latvian "Institute of Economics" by Doctor Andris Miglavsis "The organization for economic cooperation and development," written in collaboration with the study of agriculture policy and its effectiveness, entitled: "review agricultural policies"

Estonia's agricultural sector is relatively small, out of 945,000 hectares of agricultural land only 632,000 ha is arable. Here is a well-developed animal husbandry sector, while the total area of more than 3% is employed. Despite the downward trend, the Estonian agricultural products for export in large part still come on Russia.

Farmers' behavior were based on the independence and individualism. Even before the collapse of the Soviet Union, Estonia has dared and the collective farms lands owned by the farmers were given the right to own land in order to reunite with their neighbors. These cases were the first Western-style cooperative germ in the former Soviet Union.

First year of the independence of the Estonian authorities openly declared free market and price liberalization policy. The system changed at

the legislative level. Since 1991 the agricultural enterprises and the full accomplishment of the land, which was completed before the end of 1997.

A good example represents story of the former, “Estonian irrigation systems and the agricultural tractor services companies”. Where the State owned 23 regional enterprises, drainage, irrigation and reclamation systems of service, as well as state-owned agricultural machinery services in this field. Their public auction resulted the sales and currently on the basis of 23 enterprises 125 converted to the private enterprises.

Georgia is one of the few post-Soviet countries which in 2010, according to its GDP level was far beyond the level it had in 1990 (25% less than in 1990). At the same period the rise in GDP in Estonia was 63%, Latvia – 28%, Lithuania – 24%, Armenia – 66%, Azerbaijan – 87%. In case of Azerbaijan, it could be explained by the oil production tendency. But on the other hand Ireland is not oil producer country, and even in the time of the crises managed to double the GDP, the same with South Korea with 137% rise. Both countries managed to achieve it by implementing the effective economic policies. In Georgia, from 1997 to 2003 the rise was at 70%, from 2004 to 2010 only – 36%.

In many cases success of the governments are achieved by manipulating the numbers and data: for instance in April of 2012 it was well PR-ed that the prices on groceries went down by 8%, but nothing was said about the fact that the prices on the same products in 2011 went up by 28%, and in reality the prices in 2012 were still up for 18% than in 2010. Which unfortunately became a tendency for the country and thus brings the same results for the years 2012-2014.

According to the prognoses published by the United Nations, the population of the Earth will rise from current 7 billion to 9 billion. In addition to that climate change and other challenges create problems in creation of sustainable supply of agricultural products to the population of Earth. If we add the current financial and economic problems the situation gets even worse. Of course, Georgia as the part of modern world economy will not be separate in this situation. Despite the process of economic transition, Geor-

Georgia still faces the poverty among its population as well as the problem in supply of the population with agricultural products. Thus, one of the most important challenges for the country is creation of the model of development of agricultural sector in the way to be able to provide sustainable supply of quality agricultural products to its citizens.

Nowadays, out of the overall population 54% is involved in agricultural sector, out of 98% are self-employed. Considering this data, it is important to create additional work places and jobs in the agricultural sector, development of the family owned agricultural entities and economic diversification. Current situation in agricultural sector has a great influence on the poverty level throughout the country. On the current level, the GDP accumulated from the agricultural sector in Georgia counts only 12%. As for the export, the share of the agricultural products and goods is set to 24%. It is clear that for the country with vast possibilities and variety of agricultural products the results are far from being satisfactory.

Before 2012 the agricultural sector was not viewed as priority sector (although it was declared) and, therefore, the budget expenses were variable. In 2010 government expenditures for the agriculture development reached to absolute minimum. Their share of the total budget expenditure remained only 0,44%. 2007-2011 years, the Ministry of Agriculture budget was allocated and focused for the programs of socially disabled people, all those expenses partially was spent on support of the population with flour, food and fuel.

We believe that the elimination of current conditions of the agriculture crisis should be an urgent task of our government. Overcoming the agri crisis and the efficient functioning of the sector to the current situation in terms of agro-industrial complex integration processes, the regulation of agriculture is impossible without integration. Resolving the problems which require the analysis must be based on modern methodology.

Since 2012, the new government has radically changed the attitude towards to agricultural development. Georgia declared agriculture as a priority sector, accordingly budget of the Ministry of Agriculture's has been

increased by several times, Special attention was paid to the reclamation works, agricultural technology and its use, small landowners and farmers' assistance in implementation of the program, livestock Disease control the conduct of preventive measures, the allocation of funds for the purchase of laboratory, technical equipment which allows passing of accreditation. Special attention is paid to the diversification of the international markets.

Georgia was actively embarked on an open economic development. National Agricultural Market transformation was most painfully and seriously smashed to agriculture sector, as food production and potential should be based by the relative balances of its import and export.

Local firms are competing on equal conditions with foreign companies which are posting strong sales significantly, in result the locals are hindered to the establishment of markets for their products. Significantly reduced domestic production and sales of the native products (especially in export) volume. Consequently Georgia revealed in danger to the loss of food security, according to international standards, the country may face certain problem if the food imported share on the domestic food market will exceed 30% of the total volume. In this regard, Georgia really appears in alarming situation, because on the local consumer market 3/4 of agricultural products is sold from the imported products.

In 2013-16 years the portion of ploughed lands has drastically risen, it was a result of governments special program aimed to support local farmers, unfortunately private sector will not be able to replace the government programs for long period and keeping already achieved results will be a challenge. Georgia has free trade agreement with Turkey and Ukraine, almost with all CIS countries Georgia has bilateral trade agreements. Despite the fact that new trade agreement with the European Union “Deep and Comprehensive Free Trade Areas (DCFTA)”, which opens many opportunities for exported products, a lot has to be done in order to support the agricultural industry in Georgia. it is important to take into account **7 main directions** and supporting activities aimed to strategically develop agricul-

tural sector of Georgia. in addition to that corresponding action plan has been developed as well as the time schedule and sources of financing:

- I. Increasing the competitiveness of the agriculture workers;
- II. Institutional development;
- III. Land reclamation and soil fertility;
- IV. Regional and sectorial development - the value added and product life cycle development;
- V. Ensuring of food security;
- VI. Food safety, veterinary and plant protection;
- VII. Climate Changes, the preservation of environment and biodiversity.

The second **Chapter Importance of agricultural sector and its potential in AR of Adjara to resolve the socio-economic and food security problems in Georgia** shows different directions of agricultural development of the region. It is represented as the way of lowering the poverty and potential way of job creation. As you are well aware, Adjara represents agricultural region and the most common directions are represented with subtropical cultures, tea and citrus. Other strategic fields of economy represent: tourism and agriculture.

We can consider agricultural sector as one of the biggest contributors to the economy of the region, and as the sector which has a huge potential of developing. Besides the technical and other type of assets needed for successful agriculture, there are four important aspects of agriculture in the region: land, plants, animals and people.

Nowadays very important issue is to use to the maximum the possibilities of development of the traditional agricultural directions of tea cultivation and growing citrus in the region. Intensive usage of the tea plants for the last decades drastically decreased the harvest as well as the quality of the tea. More than 21% of tea plantation in the region are more than 40-50 years old; 37% is even older than that. At the same time, the fact that previously no attention was paid to the quality of tea, no action has been made in order to modernize or technologically advance tea production.

Agricultural products produced in Adjara provide great potential for thriving of the factories producing canned food. Despite the fact that there is huge need and will from the population to produce canned food, no sufficient investments have been made in this regard. In addition to that, import of the lower quality and cheaper agricultural products makes it less likely to happen soon.

Strategic development of Adjara agricultural sector should be based on sustainability, which should create environment where competition among the farmers and producers will rise, as well as stable growth of the agricultural production, quality protection and fighting the poverty in the rural areas. The region of Adjara is known for small plots of land per farmer, in addition to that problems are caused by the high level of amortization of existing plants and low level of modernization in the sector.

The tendencies in development of the regional agricultural sector give us the chance to group subcategories according with the importance of strategic development:

1. **Oriented to the export:** citrus, subtropical cultures (Persimmon, Feijoa, Actinidia, Bay leaf), tea plantations, fruit farming (fresh and processed), hazelnut, tobacco, honey production.

2. **Import replacing and oriented on touristic demand:** fruit and vegetable farming, potatoes, stock-breeding, fishing, tea plantations.

3. **Oriented on self-sustainability:** potatoes, wineries, fruit and vegetable farming, stock-breeding, etc.

Adjara region has a great potential to develop export oriented agricultural products. Considering the fact that there are many investors interested in participating in the ongoing process, it is vital that informational campaign is carried out so that the local producers and investors are connected. It is also important to regularly conduct the analyses of the expectations of the investors as well as their needs.

Development of the export infrastructure implies implementation of the certain activities, including preparation of the exported products, i.e. packaging, in addition to that important issues are demand analyses of the

foreign markets, finding the cheapest ways for transporting the products to the destination markets, overview of the product sales and developing the proper monitoring procedure, etc. Development of the export sector in the region is under competence of the Ministry of Agriculture, the same way it is obligated to support sales of agricultural products from the region. In addition to that people who are interested in exporting the products are mainly the farmers and businessmen working in the agricultural sector.

The users for the maintaining an organizational system the Ministry of Agriculture provides certain services for free (e.g., consultancies of farmers, agricultural production in various aspects of the agri-business associations, institutional development etc.).

Part of the service will be at minimal price compared to the market value which will be available much lower prices. Public legal entity (LEPL) "The Ministry of Agriculture Laboratory" and (Non-commercial) legal entity (NAPR) "Agro Service Center" paid services aims not generate profits, but mainly to cover the cost of the service, It will enables to these institutions to make services available to many customers. Thus, the Ministry of Agriculture organizational system faces the challenge to take into account the solvency of customers to implement flexible pricing policy.

Development of the agricultural business skills is one of the priorities of the regional development plan. The strategy itself implies compensating the lack of professionals in the sector by educating people in abroad, most of students currently studying this sector.

In 2014 the decision of government enacted the agricultural insurance pilot program that provides insurance of agricultural harvests form the following risks, such as: hail, excessive rainfall, hurricanes and the autumn frost. The program aims to: a) Insurance of agrarian sector market; b) Promoting the agricultural activities; c) Increasing the competitiveness of Persons employed in agriculture sector; d) Maintenance of income and risk reduction of those individuals who are involved in agricultural activities.

According to the legislation the program is implemented by the Agricultural Projects Management Agency, which contracts with insurance

companies licensed and allocated in Georgia. Insurance risks such as the Autumn Frost - the insurance applies only to citrus crops from September 1 to December 10 periods, the sharp drop in temperature as a result of thermal damage to citrus crops.

Third Chapter of the thesis **Production problems of the export-oriented goods in agricultural sector and the main directions of expansion in AR of Adjara** shows the analyses of study results of the agricultural products for export.

Since 2012, the main goal is still unchanged and represents building united, strong, law obeying, and democratic state. The government initiated number of fundamental reforms which transformed country on to the new tracks of development. Government continues working to reduce poverty and create more jobs. This cannot be achieved without changes in agricultural sector, focusing on supporting small and medium sized businesses as well as the agriculture in general; in addition to that the idea of private property and workers' rights have been improved; government ensures integration of the country into the global economy.

One of the aspects in empowering the agricultural sector is increasing the competition between the farmers, and thus farmers register has been created; agricultural sector will be provided with respective services and needed materials; in addition to that it is planned to develop market of the agricultural lands, crediting, leasing and insurance services provided for the agricultural sector; active development of the agricultural cooperatives and associations is still in process.

The system of subsidies in the agricultural sector is justifiable for several reasons: firstly subsidizing is important to ensure stable income for the farmers, because the harvest strongly depends on environmental and climate conditions, it is considered that lack of the harvest should not affect the farmers involved in the sector. Secondly, this will support local production in competition with the foreign counterparts. If European and US farmers would have open completion many participants would suffer from the consequences.

The project of crediting also makes it possible to finance startups. Commercial banks have specific demands and conditions that the potential creditor has to meet, i.e. financial conditions, guarantees and quality of the business plan. One of the most important aspects is how well is informed the farmer about the market. After the analyses of all the risks, the bank makes the decision. From the government's side, there are no restrictions. On the contrary, startups are always supported, in fact statistically every seventh financing goes to creation of the new business. The maximum interest rate is 14%, whereas 12% is subsidized. The **8th component** was added to the program titled "**produce in Georgia**", which allows not only the farmers to generate ideas and create processing plants.

One of countenance concessional lending to the agricultural sector is the use of the system of state support for export enterprises. Furthermore, there is a many other mechanisms of state support for the production of exported goods and relevant measure of the study, and the stimulation of the most favorable proportion between options should be selected the optimal alternate. Therefore, properly the governing authority of the exporting countries, at the present stage of the economy does not prevent, but holds its stimulation. There are many methods to stimulate exports of which the most common form is export subsidy.

According to the norms of international law direct financial subsidies for the export sector is prohibited and it is considered as a variety of "unfair competition". Export subsidies means, export enterprises compensation for losses or other losses which can be expressed in a variety of provided services to the exporters. Currently, the export subsidies are used in the international keenest competition trade sectors: Agricultural products in international trade with airplanes, ships and other transports.

Modern international economic relations can be observed in a similar pattern, such as: Export promotional countries undertake the import restrictive policies, this while, when at the same time export subsidies means the subsidization of import, because the export subsidies are causing an

increase in currency exchange rates, which reduces the price of the imported goods in the country.

The growth of export subsidies by the exporting country of the native products in abroad increases the sales value, thus the country does not lose from the world market but gain. But if the importer country imposes compensation duties on the imported subsidies, then the trade volume (sales level) and the prices will still remain in the early pre-existing level of subsidies. but the difference will be part of profits, which remained before pulling subsidy to the exporting country, in this case this part of the profits will be shifted to the importing country, since the manufacturers of the exporting country, in form of customs authorities with taxes and customs fees annually sends back "invisible checks" to the importer country, which corresponds to the volume of export subsidies.

The minimization of risks and motivation of export-oriented production and diversification of business and assets in foreign markets. In a perfect competitive environment the risks should be minimized which is aspiring companies to engage in an active investment policy in abroad to turn their full controlled branches.

In Adjara none of the investors will not invest whole investment basket only in one sector of agriculture, which will generate unified profit or will completely lose them. But also should find other ways of raising capital and making the same profit opportunity with a lower risk. Thus, the investors which are characterized and striving for diversification are oriented to minimizing risks, do not want to cause some enterprises to seize control package.

The export development competitive strategy of Adjara agricultural local firms usually have some kind of advantage comparing to foreign investors.

Certain management of agricultural operations "from remote distance" (communication and transportation) is expensive. It is riskier for investors to beat the advantaged local firms, it is necessary to have the advantage of access to local investors. The preferences of such a technology and patents

related to ownership will result a large sources of the capital access. According to their international status local firms usually are denied for the preference.

Majority of exporter firms in Adjara do not perform their operations seasonably but by accidently. Primary export activities they will encounter many difficulties. So at the beginning of this process is necessary to elaborate real and effective strategy, insight into their needs the following issues should be resolved:

1. To attract qualified experts and before export activities the start of the marketing plan. Training of top management and revival necessary financial resources.
2. Selection of overseas agents and the wholesale merchants;
3. Modification of products according to the cultural preferences of other country;
4. Preparation of commercial and warranty documents in understandable language for the overseas affiliates, etc.

The competitive development strategy for export-oriented firms in Adjara can be divided into several stages: At first the firm assesses its competitive potential of the resources and opportunities. Then, the competitive situation gets expert instruction, which is very essential for the beginning of the export activity. The next step is the selection of the market. Based these materials the firm should develop its own strategy of competition that requires four factors to be considered:

1. The aim- latest and prospective;
2. A specific tactics;
3. The schedule of activities;
4. Allocation of resources.

At the end, the firms surely in advance have to determine how they will supply the goods on the chosen market. The competitive plan should be a base of an organizing activities and not an expectation of what will happen by itself.

As for the promotion of fair pricing regulation, the importance anti-dumping law has been discussing in Georgia. The aim of the WTO multi-lateral agreements compulsory based on the members of the organization to regulate the trade and economic relations, and its main objective is the liberalization of international trade, its fairness, predictability and transparency in which it should facilitate the process of economic development and welfare of the population growth.

Georgia is currently actively diversifying the export market, specifically to the European Union, which creates good basis for the future sustainable growth of the GDP and development of the inner market and production of goods in the country. Differing from other markets, including Russian, this cannot be achieved. In order to increase the export of goods produced in Georgia, priority is not to increase the quality of the exported products (although it is also one of the most important components), but standardized certification, and this issue has to be supported and solved.

Agricultural subsidies are reasonable by several reasons: first of all, it is necessary for farmers to considered and ensure stable incomes after subsidizing them, since the yield depends on the environment and climatic conditions, it is considered that by the effect of poor harvests should not harm the population engaged in agriculture. On the other hand the process provides a protection of the local farmer's production from the foreign competition. Totally free competitive conditions lead the US and European farmers into bankruptcy.

According to the international practice, a higher tariff on an imported agricultural product is stimulating and makes reliable the domestic agricultural firms. Part of the society agrees with this assumption, while the other part does not agree and believes that only a liberal economic policy should be advisable to implement.

Tariff incentives for the Agricultural products will stimulate not only local farmers in Adjara region but also those industries that are delivering raw materials for agricultural manufacturing.

Fact is that some of the region's agricultural raw materials and partly as finished goods has been diversified to the EU export market, which is noble for the future prospects of the stable raising of GDP growth and competitiveness for the local production development. As regards to other markets, in particular to the Russian market, at this stage it is practically impossible. Georgian product exports growth over the next productions to the EU market will not so much to improve the quality of products (although, it is also an important component), but also should be solve the problem of certification which needs support of local government.

The research work has led to the importance of Adjara the agricultural sector which has responded to the problems identified them and found ways of solution. Specifically:

Out of 92 companies operating in the region of Adjara and currently involved either in production of agricultural products or exporting them abroad, 26 companies agreed to participate in the study. Majority of the respondent companies were established: Year 2002 – 15.4%, 2007 – 19.2%, 2014 – 19.2%. According to the company representatives, motivation to register companies is in direct connection with the changes in the policies carried out by the government and birth of the new hope. The second important period starts from 2014, when special programs to support agricultural sector were announced. Agricultural credits, creation of the cooperatives and other tax subsidies initiated boom in the region, namely in Khulo, Shuakhevi, Keda, Khelvachauri, Kobuleti and Batumi. Unfortunately, mountainous regions are not sufficiently involved in exporting agricultural products. Biggest exporters are Kobuleti, Khelvachauri and Batumi.

Kobuleti – 38.5%, Batumi – 30.8%, Khelvachauri – 23%. It is interesting to find out what makes a difference between the municipalities. Firstly, we have to take into account mass production. Kobuleti and Khelvachauri are famous for export of the citrus, which makes it easier to find foreign buyers and partners. As for Batumi, it doesn't produce agricultural products, but plays the role of the hub, thus gathering produced goods and exporting them.

As a result, it is obvious that citrus production is one of the most important direction in the region. 31.8% is the export of citrus, majority of which is tangerines, the rest of citrus like lemons and oranges is only small portion of the export. The second place – bay leaf export with 18.2%. Tea and vegetables – 13.6%. The attitude of the businessman participating in the study is very interesting, considering the potential of the tea plantation, they are very interested in privatizing the plantations.

Our aim is to create optimal model for the farming industry in a way that producer of the agricultural products would be able to get maximum profit considering shortages of the resources, constantly changing prices of the products, and other market conditions. 62.5% of the producers sell for the export raw products, which means that in country and specifically in Adjara majority of the prioritized products are sold in a raw state. Processed products are represented only by tea and bamboo products.

Companies and private entities that are producing agricultural products are selling for the export around 70-80% (raw products, processed goods). 73.1% of the exporters sell 100% of the products in the other countries. As for the other data, it is clear that 7.7% of the organizations sell for the export 80-90% of the products and supply local market only with 10-20%. Of course these numbers are alarming, because in the developing countries 80-85% of the produced goods should be supplied to the local markets, and acceptable import should be 10-15%.

SWOT analyses of the exporters:

When filling out this question, exporters wrote the answers the way they understood the question, resulting with the following information:

Strength: low/ adequate prices, location, vast experience and being well known to the markets. In addition to that, strength for some exporters is the new technologies used in production and processing, good management, experience and professional staff.

Weaknesses: deficit of the raw products, low income comparing to the competitors, not enough level of motivation among the employees, which

affects activities of the organization. High competition on the local market in sense of the experienced staff and technologies.

Opportunities: privatization of 10 hectares of tea plantations, improvement of financial aspects and competition on the market, privatization of 4 hectares of land for bamboo production and purchase of new technology, sale of different products and finding new markets.

Threats: closure of foreign markets, unstable monetary conditions, less land for plantations and farms. Climate issues and problems with insurance of the products.

Majority of the respondents, i.e. 57.7% consider the role of the government in the processes as positive, 34.6% consider it very positive, mostly because they see less bureaucratic barriers. Only 7.7% state that preparation of the needed documents is complicated, which means they have to travel a lot from the village in order to get needed documents from the ministry of agriculture, which for them means losing needed money and resources.

Traditional market like Russia has a huge potential for the region of Adjara. The questionnaire gave the following numbers: respondents had to indicate the percentage of exported products by the destination countries, for instance: Armenia 0-20%, Russia 20-40%, Ukraine 40-60%. Since the question was very general, we can assume that the export to Armenia is 15%, Russia 30-35%, and the rest (50%) to Ukraine.

Only small portion of citrus, vegetables and fruits are being exported to Baltic countries and other European countries. Respondents were saying that they had to go through lots of paperwork in order to be able to export the products to these countries, because of demand on high quality. Without preparing all necessary documents it is impossible to export anything there.

What type of barriers are facing the exporters from Adjara. Majority of the respondents declare that in most of the cases they do not face any challenges when exporting goods in the destination countries. The study shows that **61.5% of the exporters do not insure** their products and do not

use insurance while transporting the products. **26.9% systematically use insurance** when transporting the goods.

We were also interested to find out how educated are local exporters in this business, namely in legal side of it, how well do they know what type of documentation should be prepared, how should the cooperative be registered, etc. We can say that the situation is positive, because more than 60% is well educated in this respect.

In order to support actual integration and stimulate agricultural enterprises in international trade relations it is very important to constantly improve the means of export activities of national agricultural producers. One of the key elements is state regulation of international trade, improvement of the elements in a way to support the increase in exports, which will help local producers integrate and enter the foreign markets. Study shows that 31% of the exporters state that the government doesn't help at all in exporting the products to the other markets and on the 10-point scale consider governments efforts with 0 point. 30% give only 6-7 points in this regard, and only 10% consider it with 9-10 points.

The mission of Adjara's agricultural producers and exporters appears an export business and sociable environment by adopting protectionist measures in the entire complex, which must comply with the rules of the modern world and the local entrepreneurs considered a priority. In addition, it should be noted that the internationalization and globalization of the economy due to foreign trade, movement of capital and the financial relationship between the need for liberalization should be beneficial for our exporters.

Should be mentioned that, what guarantees would be included in the statute of the cooperative, family owned property has lost their protection mechanisms, the quality of trust is still beyond the limit. Even the fact that the population bitterly remembers how the state illegally took their agricultural property. Today many of them are sold to entities which have nothing to do with the agricultural sector, the largest part is irrelevant. The farmer has nothing except their own homestead plots and other assets.

Therefore, Kartli, Kakheti and other regions can be found in subjects who are able to fund large enterprises, but by fewer members of the cooperatives are less effective in Adjara region.

Taken individually legal form of non-agricultural profile of subjects and agricultural representatives such as farm/rural partnership version of the system would be difficult, but possible. Certainly, the agricultural reforms should be based on the international experience. In Georgia this process is accepted, but it is necessary to review the country's socio-economic conditions, specific economic conditions, traditions, mentality and etc. Consideration of Ministry of Agriculture is carrying out a policy of innovation and these remains important in terms of "Agro service Center" steps: such as preparation of new collectible plots and implementation of improved agricultural crops, processing, use of new technologies and mechanization, farmers training and consulting and other destinations as well.

In Adjara agricultural cooperatives should continue the process more intensively because of the agricultural sector development. However, this process is a systematic approach has not yet been observed. The reasons are diverse, both subjective and objective. Our vision is the most effective use of international assistance programs to promote its wide dissemination.

To do that, the state should use internal resources to form a favorable environment for business entities. It often happens to prove that the state aid should be provided only to the target preferential agricultural associations who have significant assets.

In our opinion the minor financial resources and logistical based has a potential NOT to be excluded from the coverage of long-term financing of projects which will be presented in terms starting polynomial property of cooperatives. With the help of this kind of high-quality agricultural products can be implemented in a large amount of export to Europe and the trading partner countries. The following important innovations in the cooperative effort of the products and innovative production follow as:

✓ The branding of the product should remain in the direction of a food products which are produced from plant growing and livestock products.

✓ For Agricultural cooperatives are important the promotion of diseases and pest control regulated dosage schedule.

✓ Tangerine flower extract will greatly contribute to the field of citrus growing effectiveness after the alcoholic soft drinks production and usage of confectionery manufacturing technologies will increase the profitability of the sector by 40-50%.

The accomplishment and implementation of innovative policies of the effective and efficient use of existing resources will support the projects and programs which are applied in the agribusiness model. Even some so-called point track objects and teaching counseling, innovative of new technologies will allow the transition period. Therefore all the innovation and expansion of the agricultural cooperatives will increase the efficiency of immense exports.

Summary and Recommendations

The results of the survey indicate that in the conditions of the existing trade regimes Georgia has the potential to supply the export market in agriculture.

The implementation of the Georgia Agriculture Development Strategy 2015-2020 will sustain sound growth and commercialization of the agriculture. The new approach, innovations, and technologies will contribute to the optimization of production and successful development of the economy.

The critical problems of the food business operators are out of the close focus; no mechanism in place that would ensure their support and feedback. The same is applicable to the training and provision of the technical needs which remain unidentified.

The analysis of the positive and negative aspects of producing agricultural products and export development trends in the AR of Adjara agricultural sector uncovered a number of problems that require the following measures to be taken:

- ✓ Cooperation with different Georgian institutions when elaborating the action plan for the producers in the AR of Adjara agricultural sector, scientific research and educational institution, Agricultural Scientific Academy of Georgia, and international organizations, private sector, non-governmental organizations, and other parties.

- ✓ Establishment of indicators for monitoring and evaluation system, such as: growth of the added value, production growth, increased efficiency in the primary processing, and expansion of the crops area, and water-supplied and water-dried areas, amount of the credit portfolio in the food sector, number of the insured beneficiaries in the agriculture, etc.

- ✓ gender-related data collection for further analysis to develop the policy securing women's involvement in the agriculture and agricultural business;

- ✓ Increase of land enhancement and productiveness; cadaster lining and establishment of the databank for the agricultural plots.

- ✓ Limitation of the land alienation of land by the law in the event when the act does not aim at land enhancement, development, and economic security;

- ✓ The prices of the agricultural lands have to be settled on the rational basis considering characteristics of the administrative-territorial units they are located in, and the prices have to be verified by the specifically assigned board of experts.

Creation of the cooperatives should increase the power of local settlers and the way they use the lands.

In the process of production and export of agricultural products in Autonomous Republic of Adjara, many issues became visible in connection with the current legislation; need to increase participation of local executive agencies, simplification of notary procedures, etc.

- ✓ Introduction of the population to the contemporary technologies for food producing and stimulate their wider application;

- ✓ It is important to decrease intensive use of the land and to introduce modern agricultural technologies;

- ✓ Agricultural cooperatives should have more means to use the resources present on the village and settlement territories;

- ✓ It is important to set the policy of introducing modern types of agricultural machinery and processing technologies;

- ✓ Rational model of cooperation between different categories of agricultural cooperatives as well as the common network of cooperative systems should be created;

- ✓ In order to increase production on the village level and export in general, it is recommended that the government develops the existing crediting systems for the agricultural sector.

Implementation of above mentioned measures will significantly support creation and production of the agricultural products in the region of Adjara, development of the export and innovation in the sector.

**The Results of the Doctoral Thesis are Reflected
In the Scientific Articles:**

1. **Tkhilaishvili G. "Adjara A/R sustainable development potential of the agri-culture sector"**. Actual problems of Sustainable Development of Natural Economies. Pg. 502. Tbilisi 2015.
2. **Tkhilaishvili G. "Export Development Prospects of the Adjara Farming Industry"**. The Journal "Innovative Economics and Management" Vol 3. Pg. 83. Batumi 2015.
3. **Tkhilaishvili G. "Agriculture of Georgia as a Sector of the Economy, Distinctiveness and Essentials of the Agro-Economic Relations"** Gori State Teaching University. Pg. 245. Gori 2015.
4. **Tkhilaishvili G. "Importance of Anti-Dumping Law as a Solution of the National Food Safety"** Periodical Scientific Journal N1 "Agro NEWS".pg. 170. Kutaisi 2016.
5. **Tkhilaishvili G. "Importance of Logistics and Transport Development Strategy in Georgia"** Modern Management: Problems, Hypotheses, Researches. Pg. 163. Batumi 2015.